

MİLLÎ TARİH MESELESİ - 1

Sosyolog Karl Manhiem "İnsan, cemiyetin sosyal ve tarihi yapısı hakkındaki en vazih görüşe ya o cemiyet içinde yükselirken, ya da düşerken ulaşır" diyor. (1) Gerçekten., tarihle ilginin arttığı çağlar genellikle cemiyetin süratli değişme içine girdiği, yani düşüş ve çıkışların çoğaldığı zamanlardır. Tarihçiler ve sosyologlar bu ilgiyi mantıki bir yoruma bağlayarak gösteriyorlar ve bugünü anlamak için dünden nasıl gelindiğini görmemiz gerektiğini belirtiyorlar. Onların bütün gayreti geçmiş olayları inceleyerek bu olaylar arasında genelleme yapmaya müsait bir sebepnetice bağlantısı bulmaktır. Fakat insanların tarihe gösterdikleri ilgi çok defa böyle bir ilmi endişenin dışında olmuştur. Özellikle sosyal değişmenin önemli sıkıntılara yol açtığı zamanlarda tarih yeni bir cemiyet tipinin kaynağı haline gelir; insanlar o günkü buhrandan çıkış yolunu tarih içinde ararlar. Tarihte bulunacak bir modele göre şimdiki çarpık sosyal gidişten kurtulmayı ümit ederler.

53

Tarihte bu iki türlü ilgi birbirinden oldukça farklı karakterdedir. Tarihe karşı duyulan objektif ilgi, orada yatan gerçekleri ortaya çıkarmaya yararken, tarihin yaşatılması için gösterilen gayret, gerçeklerin olduğu gibi görülmesine engel olacak bir hissî duvar meydana getirir. Bu yüzden diyebiliriz ki, Batı ülkeleri tarihleriyle bizden daha çok ilgilidirler; geçmişle bugün arasındaki münasebeti daha iyi görmekte ve bir bakıma

geçmişı daha iyi yaşamaktadırlar. Buna karşılık, Batı medeniyetine intibak etmeye çalışırken büyük çalkantılar geçiren ülkelerde eskiyi yaşamak için gösterilen gayretler geçmişin süratle ölmesine yol açmaktadır.

Şimdiki zamana ait sosyal ve psikolojik sıkıntıların çözümünü elbette ki sadece geçmişte aranmaz. Buhran dönemlerinde bazı gruplar geçmiş bir altın çağa hasret duyarlarken, bir başka grup da pekâlâ ileride ulaşılması hayâl edilen bir başka cemiyet tipi sayesinde kurtuluşa erişileceğini düşünür. Bu yüzden sosyalist ütopya da tıpkı gelenekçi ütopya gibi "gerçekdışı" bir kurtuluş reçetesi olmaktadır. Şimdi biz burada daha çok gelenekçinin ütopyası üzerinde duracağız ve tarihin nasıl anlaşıldığını, nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamaya çalışacağız.

Önce şunu belirtelim: Geçmişe hasretle bakmak ve sık sık geçmiş üzerinde durmak bizde hem bugünden duyduğumuz sıkıntıyı, hem de gelecekte duyduğumuz endişeyi belirtir. Bu hasretin mânâsını anlayabilmek için yaşanan hayat içinde 54 kendini mesut hissetmek ve aynı saadeti paylaşmayanlara "hayalci" veya "gerici" demek yetmez; hattâ olaya bu gözle bakmak bizi tamamen yanlış yola götürür. Dünyanın hep iyiye gittiğini söylemek de, onun hep kötüye gittiğini söylemek kadar dogmatik bir inançtan ibarettir. Herşeyden önce, gelecekte ve bugünden ne anlaşıldığı konusunda bir açıklığa kavuşmalıyız. Geçmiş, şu andan geriye doğru insanın ilk yaratılışına kadar geçen zaman değildir. Tarih kitaplarında yazılı olan şeyler de değildir.

Her insanın hasret duyarken sözünü ettiği geçmiş bu büyük zamanın bir parçasıdır. O insanın zihninde varolan "sübjektif geçmiş"tir. Böylece, bilmediğimiz veya benimsemediğimiz bir tarih bizim için geçmiş (mazi) olamaz. Bugün dediğimiz şey ise genellikle insanın hayatında geçmişle karşılaştırılan kısımdır. Gelecek ise içinde bulunduğumuz andan itibaren bilinmeyen bir sona, fakat, genellikle kendi hayatımızın sonuna kadar uzanan zamandır. Bu zaman parçalarındaki olaylar bizim mazi veya tarihle olan ilimizin

belirlenmesinde asıl rolü oynar.

Geçmişe hasretle bakmanın asıl sebebi, insanların kaçıp sığınacak bir yer aramak değil, fakat daha iyi bir dünya kurmak istemeleridir. Kültür ve medeniyetin insan saadetini bozduğunu söyleyen Rousseau ve Freud dahil hiç kimse geçmişin sefalet ve adaletsizliklerini veya insan vücudundan tahammülü güç çabalar isteyen bir ilkel hayata dönüşü özlememişlerdir. Kendi özel geçmişine hasret duyan bir ihtiyar ile eski devri yaşamadığı halde onu özleyen bir genci karşılaştıracak olursanız görürsünüz ki genç adam, önünde iyi günler görmek arzusuyla tutuşmaktadır; onun geçmişe bakışı aktiftir.

Mazide özlenen şeyler bizim bugünkü hayatta mahrum kaldığımız kıymetlerdir. Mazinin hangi devrinde o kıymetler en yüksek mevkide ise o devre hasret çekiyoruz. Hiçbir müslümanın İslâm'dan önceki cahiliye devrini İslâm'dan sonraki fetret dönemlerini özlediği görülmemiştir. İslâm'ın altın devri Hazreti Muhammed'in ve ilk dört halifenin zamanıdır; din hayatında herhangi bir bozulma olsa hep o devirde olduğu şekle göre bir düzeltme yapılmak istenir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kanuni devri herşeyin en iyi olduğu devir olarak bilinirdi; bütün ıslahat teşebbüslerinin arkasında devleti "Gazi Süleyman Han" zamanındaki şan ve şevkete kavuşturmak arzusu yatardı. İlk defa Tanzimattan sonradır ki Türk münevveri altın çağı "bugün" içinde, yani yaşayan Avrupa devletlerinde görmeye başladı. "Çağdaş uygarlık düzeyi" denen ve en az ikisi Türkçe olmayan(2) şu üç kelimenin mânâsı, her iyi ve güzel şeyin bugünkü Batı dünyasında bulunduğudur. Bu tanzimatçı düşünce geleneğinin şimdiki temsilcileri büyük kısmıyla "sosyalist ütopya"ya kapılmış bulunuyor. Onlara göre ileride kurulacak olan ve tarihte geçmişi bulunmayan bir "tam bağımsız, üslerden arınmış, sömürünün ortadan kalktığı, herkesin herşeyde eşit olduğu bir Türkiye"de herkes saadeti tadacaktır.

Saadeti tarihte arayanların dayandığı çok kuvvetli bir temel vardır: Tarihimizin büyüklüğü ve zenginliği. Hele o tarihin büyüklüğü ile bugünün küçüklüğü karşılaştırılınca gelenekçiler kendilerini büsbütün haklı görmektedirler. Gerçekten, onların

gözleri önündeki geçmişin hayâli en az birkaç nesli şeref ve şan içinde yaşatmaya yetecek kadar kuvvetlidir.

Bugünkü hayatımız bakımından geçmişle bugün arasındaki esas çizgi Cumhuriyet'in ilânıdır; yani bugünün Türk aydını geçmişten bahseder ve onda bir model ararken esas itibariyle Cumhuriyet öncesini düşünmektedir.(3) Cumhuriyet'in özellikleri olarak sayılan şeyler, daha önceden Türk hayatına girmeye başlamış olmakla birlikte, Cumhuriyet inkılâbı geleneksel Türk cemiyeti ile Batı yolundaki Türk cemiyeti arasındaki çizginin iyice kalınlaştığı, adetâ duvar haline geldiği noktayı teşkil etmektedir. Ondan önceki hayatın, yani geçmişin üst hududu konusunda herkes anlaşmış görünmüyor. Bazıları bu geçmişi en eski Türk tarihine kadar uzatıyor, ama bunu yaparken ilk cumhuriyetçilerde görüldüğü gibi, aradaki İslâmî geçmişi çıkarıp atmıyor. Yine de bizde geçmiş denince daha çok bugün etrafımızda eserlerini gördüğümüz, içice yaşadığımız, elimizi uzatsak degecekmişiz gibi yakın görünen Osmanlı dönemi anlaşılmaktadır.

56

Sırf tarihî değeri olan bir karşılaştırma yapacak olursak, Osmanlı imparatorluğu döneminin pekçok bakımdan şimdiki Türkiye'ye üstünlüğü açıkça bellidir. Türkiye elli altmış yıldır gerçekten büyük bir kalkınma yapmış ve bir sanayi ülkesi olma yoluna iyice girmiştir; fakat Türkiye'nin dünyadaki nisbî gücü ve önemi artacak yerde eksilmiş bulunuyor. İmparatorluğun en zayıf dönemi olan son yıllarında bile Türkiye dünyanın büyük devletleri arasında sayılırdı. Daha fazla toprak, daha fazla kaynak, daha çok stratejik mevki, daha çok söz sahibi idi. Bazılarımız o devrin kılıcı çekip fütihat yapan, yani medeniyet ve kültüre pek önem vermeyen insanların devri olduğunu düşünüyoruz; fakat Türkiye'nin bugün bütün sınai gücüne rağmen dünyada bir karış yer fethedemeyeceğini gözden uzak tutmamalıyız. Türkiye'nin eskiden İngiltere, Fransa, Rusya gibi düşmanları vardı; Cumhuriyet devrinde nesillere düşman olarak tanıtılan millet Yunanlılar olmuştur. Bugün devletin çok yüksek kademelerinde görev yapan pekçok kimsenin imparatorluk zamanında ancak en basit mevkilerde hizmet verebilecek çapta oldukları söylenebilir. Cemiyetin sosyal ve idarî entegrasyonu

bugünküne kıyas edilemeyecek kadar mükemmeldi. Aydınları ve ilim adamları bizimkinden oldukça değişik bir düşünce seferinde çalışmakla birlikte, kendi sahalarında bizden çok ileri idiler. Eski şairlerimizin Dîvan şiiri içindeki yerine, bugün modern şiirde hak iddia edebilecek kimse yoktur. Medrese ilimlerinde onların başarısını biz modern ilimde elde etmekten çok uzak bulunuyoruz. Aydınlarımızın çoğu doğru dürüst Türkçe yazmaktan dahi mahrum bulunuyor. En ilerici(4) aydınlarımız bile övünülecek birşey aranınca, eninde sonunda o eski günlere başvurmaktadırlar. Sadece küçülmekle kalmamış, kendimizi iyice küçük görmeye alışmış bulunmaktayız.

Bütün bunlar Cumhuriyet devrini kötölemek ve eski siyasî sosyal rejimimizi yeniden getirmeye kalkmak için sebep değildir. Fakat bize parçalanan bir imparatorluktan bağımsız bir devlet çıkaran o saygıdeğer kadronun bile imparatorluğun yetiştirdiği insanlardan meydana gelmiş olması, geçmişe hasreti artıran belli başlı noktalardan birini teşkil ediyor. Bununla birlikte hepimiz biliyoruz ki, her zaman ve mekânda olduğu gibi, bizim eski devletimizde de haksızlıklara, adaletsizliklere, ehliyetsiz idarecilere, hattâ birtakım ahlâkî sapıklıklara rastlamıyor değiliz. Ancak bunlara daima istisna olarak bakıla gelmiştir. Kaldı ki, tarihimizde şimdi hatırlamakla utanacağımız veya dehşet duyacağımız bir ahlâkî sefalet haline rastlanmaz.(5)

Tarihimizin büyüklüğü bizim için hem kuvvet, hem zaaf kaynağı olmaktadır. Derme çatma bir millet olmadığımız için, bazı aydın çevrelerin bütün yürek karartıcı sefaletine rağmen, gururumuz ayakta kalıyor ve gelecek için büyük ümitler besleyebiliyoruz. Dün büyük olduğumuz gibi, yarın da büyük olabileceğimizi düşünüyoruz. Karşılaştığımız bütün buhranı sükûnetle ve ağırbaşlılıkla ele almayı biliyoruz; çünkü geçmişte bu türlü durumlarla karşılaştığımızı ve hepsinin de aynı ağırbaşlılıkla üstesinden geldiğimizi biliyoruz. "Etrafta bir adam yok mu?" diye bunaldığımız zaman biliyoruz ki Türk milleti en sıkıntılı zamanlarda bile kendine yol gösterecek liderlere sahip olmuştur. Bu tarih şuuru sayesinde arkamızda sonsuz bir geçmişin bulunduğunu ve önümüzde sonsuz bir geleceğin bulunabileceğini düşünüyor, bu düşüncenin verdiği azim ve

metanet içinde hareket ediyoruz. Kısacası, büyük bir tarih, büyük bir millî şahsiyet anlamına gelmektedir. Bize böyle bir şahsiyet sağlayan geçmişimizi tebci etmekten, ona bağlılık ve saygı duymaktan daha tabii ne olabilir?

Fakat geçmişimiz bazan istikbâli göremeyecek kadar gözlerimizi kamaştırıyor ve gereği kadar gerçekçi olamıyoruz. Tarihte değil bugünde yaşadığımızı, dolayısıyla karşımızdaki problemleri ancak bugün geçerli olabilecek bilgi ve teçhizatla çözebileceğimizi adetâ unutuyoruz. Bazılarımız ticaret ve zenaat hayatının sefaleti karşısında lonca sistemini özlüyor, bazılarımız devletin dış itibarı iyice kaybaldığı zaman Kanuni'nin Fransa kralına veya İngiliz kraliçesine gönderdiği mektupları düşünüyor, bazılarımız tarikat ahlâkının tesisi için ne yapılması gerektiğini araştırıyor. Bu arada siyasî istikrarın sağlanması için bir Atatürk bekleyenler, çocuklarımıza geçmişin şanlı sahifelerini öğrettiğimiz takdirde onları tam bir ahlâk ve fazilet örneği haline getireceğimizi zannedenler, eski kıyafetlerin ve eski muâşeret tarzının sembolik dünyasında huzur arayanlar var. Fakat herhalde geçmişe sımsıkı bağlı kalmanın bugün için 58 problem olan tarafı, eskiye dönüş arzularından ziyade, eskiden kalanları değiştirmekteki tereddüt ve direnmedir. İnkılâpçılarımız nefret ettikleri bir tarihten kalan herşeyi hakir görerek atarken, gelenekçilerimiz o tarihten kalan şeyleri kılına zarar vermeden devam ettirmeyi düşünüyorlar.

İnkılâpçıların tarihe niçin düşman oldukları veya Marksistlerin onu niçin hazır gözlükle gördükleri şu anda bizi pek ilgilendirmiyor. Tarihimizin tesiriyle bugünümüz için eski çözümleri kullanmak isteyenlerin düşünce tarzları üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Öyle görülüyor ki, hatâlarımızın kaynağı şuradadır: Geçmişimizde hoşumuza giden şeyler - davranışlar, müesseseler- gördükçe bunları tek tek güzel buluyor ve onlara yine sahip olmak istiyoruz. Fakat bütün bu tek tek güzel olan şeylerin ancak belli bir bütün içinde mânâ ifade ettiğini, ait olduğu bütünden çıkarıldığı zaman cansız ve ruhsuz kalacağını unutuyoruz. Geçmişin bütünü içinde yeri olan şeylerin yeni hayata olduğu gibi aktarılması mümkün değildir; ancak yeni hayat içinde o özelliklerin nisbeten farklı bir mânâ kazanacağı,

bazı noktalarda deęiőeceęi, bazı noktalarda ise tamamiyle kaybolacağı bilindiği takdirde, geęmiőe gerektiği gibi yaklaőabiliriz.(6)

Yukarıdaki hatâ muhtemelen bir idrak yanılmasından ileri geliyor. Dün ile bugünü karşılaőtırırken aslında eőt olmayan şeyleri eőt gibi görüyoruz. Gözümüzün önünde bir bugün vardır, bir de dünden geriye doğru bütün bir geęmiő. Bu geęmiő kendi içinde birbirinden çok ayrı istikamette, çok farklı nitelikte, çok farklı zamanlarda dağılmış unsurlar ihtiva ettiği halde bütün bu değişik zaman ve mekâna ait farklı şeyler, bizim kafamızda tek bir bütünün parçalan gibi görünmektedir. Böyle bir bütünlük olayların kendinde yoktur; onlara bizim zihnimiz tarafından - düşünce kolaylığı yaratacak şekilde- empoze edilmiőtir. Bu yüzdendir ki geęmiőtten istediğimiz herşeyi alıp bugüne aktarmamız kafamızda kolay görünse bile geręekte imkânsızdır; bu tıpkı Bilge Kağan'ın bilgeliğini, Alp Aslan'ın kılıcını, Mevlânâ'nın kafasını, Yunus'un kalbini, Yıldırım'ın cesaretini, Sinan'ın sanatını, Kanuni'nin haőtmetim, Fuzuli'nin dilini, Dördüncü Murad'ın otoritesini, Kâtip Çelebi'nin ilmini, Abdülhamid'in zekâ ve dirayetini ilh. toplayıp, bunlardan bir adam inşa etmek ve ona şapka giydirerek yirminci asrın ikinci yarısında Zeytinburnu'ndan yaőtarmaya benzer.

Türkiye'de bu idrak yanılması sadece tarihe dönmek isteyenlerde değil, ondan kaçmak isteyenlerde de görölüyor. Geęmiőimizden hoőtlanmayanlar, o geęmiőtün kolayca geri gelebileceğinden korkuyorlar; bu yüzden geleneklere bağlı olanları eski devri "hortlatmak" niyetiyle suçluyorlar. Bu niyetin geręekleőtmemesi için çoğu kez ağır maddî cezalara kadar varan tedbirler alıyorlar. Cumhuriyet tarihinde irtica denilen suçla mahkûm olmuőt pek çok kimse vardır. Maddî cezanın yanısıra, yaratılan bir sosyal atmosfer yüzünden manevî iőkencelere uğrayan, hor görülen insanların ve grupların sayısı da pek çoktur. Siyasî partiler, kûltür dernekleri, meslek teőkekkûlleri zaman zaman bu suçlamalara hedef olmuştur.

Tarihi yaőtarma isteği bazı insanları kafasında yaőtayan müphem bir arzu olmaktan çıksa ve bir politika konusu olsa,

yani bir ÷lkede insanlar sosyal m÷esseselerini ge÷miş zamanda g÷rd÷kleri ÷rneklerle dayandırmak veya bizzat o ÷rnekleri yeniden kurmak i÷in çalışmaya koyulsalar, bu gayret nasıl bir sonuç verebilir? Bu soru ilk bakışta mânâsız g÷r÷lebilir; ama, yukarıda belirtildiği gibi, T÷rkiye'de bu mânâsız soru ile kafalarını meşgul eden pek çok kimse var ve bunlar vehimleri y÷z÷nden etrafa devamlı zarar vermektedirler. Bunlar bazı muhafazakâr çevrelerin bir g÷n ge÷miş devirleri dirilteceğinden korkmakta, b÷yle bir teşebb÷s÷n başarıya ulaşacağını zannederek endişeye kapılmaktadırlar. Eğer onların vehimleri gerçek olsaydı, yani ge÷mişi diriltmek m÷mk÷n olsaydı, o ge÷miş zaten ortadan kalkmaz, bug÷n de devam ederdi. ÷l÷n÷n dirildiği g÷r÷lmemiştir. Ancak ÷l÷n÷n hâtıraları pekâlâ devam edebilir ve bu hâtıraların aziz tutulması hiç kimseye zarar vermez. Kaldı ki hayat b÷t÷n hayâllerden daha kuvvetlidir ve insanları daima değişen gerçeklere uymaya, yeni bir d÷zene alışmaya zorlar. Çok sevdiğiniz bir insanı kaybettiğiniz anda d÷nya size yaşanmayacak kadar karanlık ve mânâsız g÷r÷n÷r; fakat ÷m÷r boyu yas tutamazsınız ve ÷m÷r boyu o insanı hiç kaybetmemiş gibi davranamazsınız. Bir tarafta ÷l÷m birşeyleri 60 g÷t÷r÷rken, ÷b÷r tarafta hayat yeni şeyler getirir; babanızın ÷l÷m÷ne ağlarken, kendi çocuklarınız sizi d÷nyaya d÷nd÷r÷rler. Kısacası, hayat daima değişerek ileriye doğru akar.

şimdi şöyle bir sual sorulabilir: O halde tarih bizim işimize hiç yaramaz mı? İnsanların tarihe g÷sterdikleri ilgi hiçbir sosyal veya objektif gerçeğe dayanmıyor mu? Aslında bu araştırmamızda asıl ele almak istediğimiz soru budur. Tarih bize ne veriyor, ne verebilir?

Modern tarih ilminin ortaya ıkışma kadar insanlar tarihi başlıca iki maksatla kullanıyorlardı. Bunlardan birincisi yaşanmakta olan hayatı ge÷mişle temellendirmek suretiyle ona bir meşruluk kazandırmak, bir mânâ vermektir. Bu y÷zden yakın zamanlara kadar yazılan tarihlerin pekçoğu hanedanların tarihi olmuştur. Bunlar her ÷lkede hâkim olan z÷mrenin bu hâkimiyeti nasıl hakettiklerini g÷steren olaylarla doludur. Aynı şekilde, sosyal hayatın kaidelerine ve özellikle ahlâk d÷zenine kutsal bir dayanak sağlamak da bu maksat içindedir. Buna kısaca "otoriteyi

ayakta tutma gayreti" denebilir. Bu otorite idareci zümrenin otoritesi olduğu kadar ahlâkın, örf ve âdetlerin otoritesi de olmaktadır.

Tarihin ikinci gayesi geçmişe bakarak gelecek hakkında kehanette bulunmak, "kader"in neden ibaret olduğunu anlamaktır.(7) Eski tarihlerde çok defa bu iki maksat bir arada bulunur. Yine de, tarihi bir kader olayı olarak ele alma fikri, yakın zamanın birçok yarı ilmî doktrinlerine de intikal etmiş bulunmaktadır.(8)

Tarihin malzemesi "geçmiş olaylar"dır. Bunlardan insanların geleceği hakkında, veya Tanrı'nın iradesi hakkında, veya dünyanın başlangıcı ve sonu hakkında ilh. sonuç çıkarmak üzere yapılan teşebbüslerin hiçbir ilmî değeri bulunmadığını kabul etmeliyiz.(9) Tarihin bir ilim disiplini olarak yeri de tartışma konusudur, ama bizim şu anda bu problemle bir ilgimiz bulunmuyor. Tarihin ilimler arasındaki yeri ne olursa olsun, insanların onu çok ciddiye aldıkları ve en saygıdeğer ilim kurumlarında tarihe önemli bir yer verdikleri açıkça görülüyor. 61 Ancak bugün tarih yukarıda sözünü ettiğimiz iki büyük maksada hizmet etmekten ziyade, yoruma daima açık vakaların objektif bir şekilde tesbiti şeklinde anlaşılmaktadır. Bu anlamda tarih sosyal ilimlerden biridir ve ilim tarihi, sosyal tarih, iktisat tarihi, kültür ve medeniyet tarihi ilh. gibi dallar halindedir. Hiç şüphesiz, bu tarihler mekanik birer olay toplama hareketinden ibaret değildir; çoğu zaman bu olaylar birer yorumla birlikte gelir. Hattâ araştırılacak olayların diğer yüzlerce, binlerce örnek arasından seçilmesi bile belli bir yorumun sonucudur. Ama bu yorumlar olaylara empoze edilmiş birer "kader"in görüntüleri olarak sunulmaz. Tarihin mânâsı işte budur:

Günümüzün problemlerini çözmek isterken geçmiş örnekler hakkında yaptığımız yorum. İlim felsefecisi K. Ropper şöyle ifade ediyor:

"... Ne tabiat ne de tarih bize ne yapmamız gerektiğini söyler. Olgular, ister tarih ister tabiat olguları olsun, bizim seçeceğimiz hedefleri tayin eden şeyler değildir. Tabiata ve tarihe bir maksat ve mânâ sokan bizleriz. İnsanlar eşit değildir, ama biz

eşit haklar kazanmak için mücadele etmeye karar verebiliriz. Devlet gibi beşerî müesseseler rasyonel şeyler değildir, ama biz onları daha rasyonel hale getirmek için mücadele etmeye karar verebiliriz... Aynı şey hayatın mânâsı için de söylenebilir. Hayatta gayemizin ne olacağını, hangi hedefler için çalışacağımızı tâyin etmek bize kalmış bir iştir.(10)"

Bu mânâda, yani kendi başına ahlâkî karakteri olmayan bir ilim disiplini olarak, tarihin ne kadar lüzumlu olduğu tartışılmayacak kadar açıktır. Fakat insanların tarihi sadece bu maksatla kullanmadıklarını hepimiz biliyoruz. Şu halde tarih araştırması dışında ilgi konusu olan tarihin bir sosyal fonksiyonu olmalıdır. Acaba bu fonksiyon ilmî tarih anlayışına aykırı bir fanteziden veya bâtil itikattan mı ibarettir?

Modern tarihin ortaya çıkışıyla birlikte, insanların o zamana kadar bekledikleri şey geri plâna atılmış, insan düşüncesinin geçmişe verdiği bütünlük ortadan kaybolmuştur. Modern tarih bir taraftan analitik bir bakış açısı getirirken, bir taraftan da eski inançların dayandığı yorumları çözüp dağıttı. Eski tarih insanların topyekûn dünya görüşleri içinde bu görüşe uygun olan ve onu destekleyen bir yer işgal ediyordu; hattâ tarih dünya görüşünün dayandığı esas olgu kaynağını teşkil ediyordu. İnsan nereden geliyor, dünya ve öteki yıldızlar nasıl ortaya çıkmışlardır, bugünkü hayatımızı idare eden norm sisteminin kaynakları nelerdir, insanın bu kâinat içindeki yeri ve misyonu neden ibarettir ve herşeyin gittiği yer neresidir? İnsanlığın bu ezelî ve ebedî soruları yakın zamana kadar her cemiyette bir cevap buluyordu; belli bir tarih yorumu onlara bu cevapları sağlıyordu. Üstelik bu cevapları sadece felsefe ve ilahiyatla veya tarihle uğraşan belli zümreler değil, herkes biliyordu. Bugün bile modern düşüncenin girmedikleri yerlerde insanlar bu cevaplara sahiptir, ama bu insan grupları gitgide küçülüp ortadan kalkıyor. Batı dünyası aynı soruları Kutsal Kitabın tarih yorumu içinde bulurken, modern tarih bütün bu düşüncenin temel direği olan İsa'nın varlığını bile şüpheyeye düşürmüş bulunuyor. Böyle bir düşünce değişikliğinin Hristiyan dünyasında yarattığı sosyal ve psikolojik çalkantıların sonu hâlâ gelmiş değildir. Avrupa'nın geçirdiği bu değişme diğer bütün topluluklar için de

mukadderdir; nitekim her yerde yarı efsane tarihlerin beslediği görüşler birer birer çözülmektedir. Yüzlerce, binlerce yıllık şecereler insanlara bir köklülük ve devamlılık duygusu verirken, modern tarih bu şecerelerin idareci sınıfı halkın zihnine daha yerleştirmek gibi bir gayeye hizmet ettiğini söylüyor; insanlar tarihin akışına bakarak orada Tanrı'nın iradesini görmeye çalışırlarken, modern tarih bu akışın tamamen dünyevî faktörlere bağlı olarak yürüdüğünü söylüyor; insanlar kendilerini ve başkalarını belli bir yere koymaya çalışırken tarih böyle "belli yer"lerin bulunmadığını gösteriyor. Kısacası, bütün tarih bir gayesi ve yönü olmayan, devamlı şekilde değişen bir olay yığından ibaret görünüyor. Bu yığın içinde insanın aynı görüşü paylaşacağı büyük sosyal üniteler din cemaati, millet, hatta insanlığın bütünü bile artık empoze edici güçlerini kaybetmiş, insan mânâsız bir dünyada kalmıştır.

Büyük tarih doktrinlerinin çıkışında başka birçok sebepler olsa bile, bu doktrinlerin insanları cezbedişinin asıl sebebi herhalde yukarıdaki boşluğun yaratmış olduğu psikolojik ve sosyal bunalımdır. Hiçbir büyük tarih âliminin incelemeleri Hegel'in veya Marx'ın tarihî yorumları kadar insanları ilgilendirmemişti; Toynbee'nin şöhreti onun incelediği tarih olaylarına objektif bir ışık tutmasından ziyade, ortaya attığı tarih yorumundan ileri gelmektedir. İnsanların hayatında büyük değişikliklere yol açan, yani teoriden pratiğe intikal eden bütün felsefeler birer tarih yorumu getirmişlerdir. Bu yorumlar insanın kendisine ve dünyaya bir mânâ vermesine imkân sağlamak bakımından büyük bir ihtiyaca cevap vermişlerdir.(11) Bu doktrinlerin birçok yanlışlar ihtiva etmesi, hatta ilim metodolojisi bakımından dayanaksız olması buradaki meselemiz bakımından büyük bir önem taşıyor. Aslında tarih yorumunun kaçınılmaz birşey olduğunu hepimiz kabul etmek zorundayız; sadece ilim adamları, sadece filozoflar ve mütefekkirler değil, halk yığınları da tarihi yorumlarlar; çünkü bu yorumların dışında tarih bilgisinin hiçbir kıymeti yoktur; sadece hayat bakımından değil saf ilim bakımından da kıymeti yoktur.

Tarihin sadece hayâl kırıklığına uğramışlar için bir

sığınak veya hissi tatmin kaynağı olmayıp, ileriye dönük insanlar için de kuvvet ve ilham kaynağı oluşu burada bir defa daha ortaya çıkıyor. Tarihin belli bir tarzda yorumu, insanın kendi hüviyeti ve misyonu konusunda belli bir fikre varması demektir; bu da onun ileride ne yapacağını belirleyen esas faktördür. Marksist için tarih devamlı bir sınıf kavgasıdır; bu kavga günümüzde belli bir noktaya gelmiştir ve bundan sonra proletaryanın nihaî zaferiyle sınıfsız cemiyetin kurulması üzerine kavga bitecektir. Hristiyan için bu dünya İsa'nın insanlığı kurtarmak üzere kendini feda ettiği bir günah ve ceza evidir; İsa ile olan kurtuluşu bulacaktır. Müslüman ise dünyayı ebedî hayat içinde kısa bir menzil diye görür; burada neler yapılırsa ebedî hayatta mükâfat veya ne yapılırsa ceza görüleceğini bildiren peygamberler gelmiştir; onların bildirdiklerine uyanlar saadete erer; kötü yola gidenler bedbaht olurlar. İnsanın vazifesi, gösterilen doğru yolda hayırlı işler yapmaktır.(12)

Tarihin vazgeçilmezliği insan düşüncesinin kaçınılmaz bir başka özelliğine dayanıyor. Sosyal olaylar hakkındaki 64 düşüncemiz genellikle kendi hayatımız boyunca edinmiş olduğumuz tecrübelerimize dayanır. Rastladığımız olayların daha önce rastlamış olduğumuz benzeri olaylar üzerinde düşünerek bunlardan bazı sonuçlar çıkarır; sonra yeni olayla eskiler arasında gördüğümüz benzerlikler ölçüsünde bu sonuçları yeni duruma uygularız.(13) Ancak sosyal olayların ve müesseselerin çoğunlukla insan hayatını aşan bir tarihleri vardır; bu yüzden daha iyi bir perspektif kazanmak isteyenler, kendi tecrübelerinin sınırlarını aşıp daha geriye gitmek, "tarihe eğilmek" zorundadırlar. Bu eğilme sadece tarih araştırmacıları veya sosyologlarda değil, herkeste görülür. Manheim, bu denemenin başında naklettığımız gibi, bu ilginin sosyal düşüş ve çıkış zamanlarında daha çok görüldüğünü söylüyor. Gerçekten, bir şeyin izahını yapmak, herşeyden önce onun tarihine bakmak demektir. Bu mecburiyet sosyal olayların mahiyetinden ileri geliyor: Sosyal olaylar tarihî olaylardır, yani bir zaman süreci içinde meydana gelirler ve bu zaman bazan çok (bir insanın ömrünü aşacak kadar) uzundur. Hiç kimse şimdi gördüklerinin daha önce "ne" olduğunu öğrenmeden yapamaz. Tarih şimdiki

manâsıyla çok sonraları ortaya çıkmış olmakla birlikte, tarih düşüncesi en ilkel cemiyetlerde bile vardır.(14)

İnsanlar dünyanın ve insanlığın geçmişi yanında kendi şahsî "tarih"leri de yakından ilgilenirler. Kendine anne, baba, akraba arayanların psikolojisi yakından incelendiği takdirde görülecektir ki, bunlar sadece dayanacak bir aile aramıyorlar, kendilerini köklendirmek ve bir tarihe bağlamak istiyorlar. İnsanlık o kadar geniş ve o derece soyut bir bütündür ki, sadece bu bütünün bir ünitesi olmak, ancak pek az sayıda kimseyi tatmin edebilir. İnsanların büyük ekseriyeti bu bütün içinde kendi hususî yerini kesinlikle bilmek ister: Bir ailenin ferdi, bir çevrenin insanı, bir milletin mensubu olduğu takdirde şahsiyetini bulur. Kendi hususî tarihi ona bu şahsiyeti vermeye yaramaktadır. Bu bakımdan tarih arama veya kökünün derinliklerinde saadet duyma, sadece "soylu" (asilzade) denilen aile mensuplarına mahsus birşey değildir; asıl faziletin soya değil, iyi ahlâka bağlı olduğuna inanan bir kimse de en az aristokrasi düşkünleri kadar kendi soyuna meraklıdır.

65

Millî tarih cereyanlarının milliyetçilik hareketleri ile birlikte gelişmesinin başlıca sebebi işte budur. İnsan nasıl aile kökünü bulduğu zaman kendini belli ve bağımsız bir hüviyete sahip olarak görürse, milletler de millî tarihlerinin eseri olarak kendilerinin bağımsız, millî özelliklere sahip varlık bütünleri olduklarını idrak etmektedirler. Milliyetçiliğin doğuşu bir bakıma millî tarihin doğuşu demektir; bazan bu tarih objektif gerçeklerden çok efsanelerden ve arzulu düşüncelerden (hülya) ibaret olsa bile, daima aynı fonksiyonu görür: İnsanları millet denen bir sosyal bütünün parçaları olduklarına inandırmak, böylece onlar arasında birlik ve dayanışmayı sağlamak. Hiç şüphesiz, bu tarihler "millî" bir sosyal nizâmı meşru ve haklı göstermek gibi bir gaye de taşıyabilir. Hegel kendi zamanındaki Prusya devletinin tarihin son merhalesi olduğunu söylüyordu. Bizde ve diğer imparatorluk artığı ve sömürgesonrası millî devletlerde de halihazırda ulaşılan merhalenin mümkün olan en yüksek seviye olduğunu, daha önceki dönemlerin kusurlu ve karanlık olduğu özellikle belirtilir. Fakat tarihin yorumu daima millî birliğin pekiştirilmesi gibi bir gaye gözönünde tutularak

yapılmaktadır.

Burada tarih şuuru denilen ve üzerinde pek çok tartışma yapılan bir kavram karşımıza çıkıyor. Tarih şuuru, tarihin akışı hakkında belli bir görüş sahibi olmak demektir. İnsan tarih olaylarını manâlı bir bütün içindeki parçalar halinde gördüğü anda "tarih şuuru" kazanmış olur. Bu bakımdan Marksist'in "sınıf şuuru" kavramı ile tarih şuuru birbirine çok yakın şeylerdir. Marksist açıdan tarih şuuru, proletaryanın bir sınıf olarak geçmiş ve buna bağlı olarak geleceği hakkında Marx'ın verdiği görüşü benimsemek mânâsına gelir. Manc'a göre tarih menfaatleri birbirine zıt olan sınıfların kavgasından ibarettir. Buna karşılık millî devletlerde "millî tarih şuuru" üzerinde durulur. Millî tarih şuuru, millete ait tarihin basit vakalar yığından ibaret değil de, bugünkü kaderi çizen manâlı bir zincirin halkaları halinde anlaşılması demektir. Her iki halde de tarih şuuru gerek halihazırda, gerek gelecek için bazı sonuçlar doğurması bakımından önemlidir. Sınıf şuuru kazanan proletarya kendi sınıfının menfaati ile öbür sınıfların arasındaki temel zıtlığı görecektir (tabî, Manc'ın iddiasına göre) ve tarihin bu zıtlığı kendi zaferi istikametinde çözmeye doğru gittiğine inanacaktır. Diğer taraftan milliyetçilerin savunduğu bir millî tarih şuuru o milletin insanlarını belli bir millî benliğe sahip kimseler haline getirecek, bu da ortak tarihe sahip insanların yine ortak çalışma ile kuvvetli bir istikbal verebilecekleri fikrini kuvvetlendirecektir.(15)

Millî tarih şuuru, görüldüğü gibi, basit bir tarih bilgisinden ibaret değildir. Buradaki şuur kelimesi bilgi ile birlikte ve belki ondan daha çok duygu mânâsında anlaşılmalıdır. İnsanla tarih arasında tıpkı insanın kendi hayatına ait olaylarda olduğu gibi bir hissî bağlılık kurulduğu takdirde o zaman insantarih özdeşleşmesi (identification) mümkün olmaktadır. Bir milletin fertleri o millete ait tarihin büyük olaylarını kendi özel geçmişlerinin olayları halinde görmeye başlayınca bu özdeşleşme olmaktadır. Kendi geçmişimiz nasıl bizim şahsiyetimizin temelini teşkil ediyorsa, milletimizin geçmişi de milletimizle birlikte hepimizin malıdır. Bu geçmişin içinde herşey övünülecek mâhiyette olmayabilir,

belki insanı utandırıcı şeyler de bulunur; ama hepimizin özel geçmişinde bu türlü utançlar yok mudur?

Millî tarih şuuru, milliyetçiliğin temelini teşkil ettiği için, ona en çok düşman olanlar da milliyetçilik aleyhtarlarıdır. Bu tavrın tipik misâli Sovyetler Birliği'nde görülebilir. Orada millî varlığın dil, sanat, edebiyat, vatan ilh. meydana gelişi mânâsında bir tarih anlayışı yasak edilmiş, bunun yerine proleterya'nın sosyal mücadeleleri açısından yeni bir tarih öğretilmiştir. Sovyet tarih tezi'nin esası Sovyet İmparatorluğu'nda yaşayan çeşitli milletlerin bağımsız şahsiyet olarak varlıklarını devam ettirmelerine yarayabilecek ipuçlarını ortadan kaldırmak, bunların yerine bütün Sovyet cemiyetini ortak bir "proletarya" parantezinde toplamaktır. Bu gayede bir dereceye kadar başarı göstermiş sayılabilirler: ancak Bolşevik İhtilâli'nin heyecan ve kargaşalık günleri, Stalin'in despotizmi geride kaldıkça küllerin altındaki ateşlerin tekrar parlamasına şahit oluyoruz.

Sovyet tarih tezinin prensip olarak tanı karşısındaki bir örnek ise Türkiye'de Cumhuriyet inkılâbıyla birlikte ortaya 67 çıkan tarih anlayışıdır. Cumhuriyetçiler milliyet esasına dayalı yeni bir Türkiye kurmak üzere yola çıktıkları için, Türk tarihi araştırmalarını ve yayınlarını bir devlet görevi halinde üstlendiler. Tarih içinde millî olmayan herşeye karşı (tabîî, kendi millîlik ölçülerine göre) aleyhte bir tavır takındılar. O kadar ki, Türk tarihinin İslâm medeniyeti içindeki gelişmesi adetâ uzun bir kâbus gibi gösterildi.(16) Üstelik Cumhuriyet inkılâpçılarının Osmanlı Saltanatına karşı çıkarak bir varlık kazanmaları onların genellikle İslâm tarihine olduğu kadar, Osmanlı tarihine de karşı çıkmalarına, bu devreyi adetâ Türk tarihi içinden atmalarına yol açtı. Halbuki Türk milleti için asıl tarih, yani eserleriyle ve hatıralarıyla canlı bir şekilde yaşayan tarih Osmanlı Tarihi idi. Bu yüzden Türkiye'de milliyetçilik uğruna millî tarih tezine sarılanlar hakikatte bugün içinde bulunduğumuz millî tarih buhranının temellerini atmış oluyorlardı.

Dipnotlar

1. K. Manheim, Essays in Sociology and Social Psychology, London,

Routledge and Kegan Paul.

2. Bildiğimiz kadarıyla bu söz "muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ve onu aşmak" şeklinde ortaya atılmıştı. Şimdi aşmak yerine sadece erişmek dendiğine göre, Türkiye'deki Batıcı aydınların emel seviyesi gitgide düşmektedir. Hattâ bazıları ancak ikibin yıl sonra şimdiki Batı seviyesine ulaşabileceğimizi iddia ederek siyasî skandal konusu olmuşlardır.

3. Yakın geçmişe ait hâtıraların çok fazla ve canlı olması da bu hususta büyük rol oynamaktadır. Belki de aynı sebeplerle bazıları şimdiden Atatürk devrini özlemeye başlamış bulunuyorlar.

4. İlerici ve ilericilik terimleri için bu kitabın birinci kısmında verilen kısa bilgiye müracaat edilebilir.

5. İmparatorluğun bize çok cazip görünen tarafları için benim Türk Kültürü ve Milliyetçilik (Ötüken Yayınları) adlı kitabımın Dündar Taşer'le ilgili bölümüne bakınız.

6. Bütün inkılâp hareketleri daha önceki dönem hakkında iyi niyet besleyenleri aynı şekilde suçlarlar. Nitekim bizde irtica tâbiri ilk defa İkinci Meşrutiyet devrinde çıkmış ve mürteci sözüyle İkinci Abdülhamid dönemine sempati duyanlar kasdedilmiştir.

7. Özellikle J. Plumb'un The Death of the Post (Penguin) adlı kitabına bakınız.

8. Hegel'in tarih tezi ve onu takip edenler bu tipin ilk akla gelen örnekleridir. Marx'ın pek meşhur olan tarih tezi aynı geleneğin içinde ele alınır. Hegel ile Marx arasındaki en keskin sistemli uyumsuzluk, bunların tarih felsefelerinde görülmektedir. Hegel'e göre tarih, esprinin hürriyete doğru yürüyüşüdür. Hürriyet ancak kendi şuuruna varmakla elde edilir; kendi şuuruna varmanın mutlak hali ise Tanrı'dadır. Tarih Tanrı'nın bir biyografisi mahiyetindedir... Şu halde tarih hürriyet fikrinin inkişâfı şeklinde görülebilir. Fakat buradaki hürriyet sizin veya benim hürriyet anlayışımız değildir; burada ancak cemiyetin objektif ruh'u ve onun gelenekleri, kanunları, ahlâkî normları açısından bir hürriyet bahis konusudur. Biz bu kültür kompleksi (yani cemiyet) içinde ancak pek cüz'î bir yer işgal ederiz.

Marx, bu teze esas itibarıyla karşı çıktı. Onun asıl itirazı tarihi gayrisahî kuvvetlerin değil, insanların yaptığı noktasında idi. "Tarih, hedefleri peşinde koşan insanın faaliyetlerinden başka birşey değildir" diyor. Fakat Marx burada "insan" derken tek başına insanı değil, sosyal sınıfları kastetmektedir. Ona göre tarih devamlı olarak hürriyete doğru değil, yaşama vasıtalarının sosyalizasyonuna doğru ilerlemektedir. Zaten bu sosyalizasyon o l m a y ı n c a h ü r r i y e t t e n d e b a h s e d i l e m e z . Bu konuda fazla bilgi edinmek isteyenler S. Hook'un From Hegel to Man (Univ. of Michigan Press) adlı eserine başvurabilirler. Ayrıca Bronowski'nin "Western Intellectual Tradition" (Pelican Books) adlı eserinin son bölümünde, R. Tucken'in "Philosophy and Myth in Karl Marx" adlı eserinde gerekli bilgi vardır.

9. Tarihçi (Historicist) doktrinlerin ilmî değeriyle ilgili en geniş araştırmaları ilim tarihçisi K.R. Popper yapmış bulunuyor. Popper, The Poverty of Historicism (Harper Torchbooks, 1964) adlı eserinin önsözünde

kendi tezini şöylece özetlemektedir:

1) İnsanlık târihinin gidişi insan bilgisinin gelişmesinin çok büyük tesiri altındadır (Bizim fikirlerimiz, ilmî fikirlerimiz dahil, şu veya bu cinsten maddî gelişmelerin birer yan ürününden ibarettir diyenler bile bu iddiamızın doğruluğunu kabul ederler).

2) Biz ilmî bilginin ilerideki durumunu rasyonal veya ilmî metodlarla önceden kestiremeyiz.

3) Şu halde biz insanlık tarihinin ileride alacağı şekli tâyin edemeyiz.

4) Bu demektir ki, bir teorik (ilmî) tarihin mümkün olduğu fikrini reddetmek zorundayız; yani teorik fizik karşılığı bir tarihî sosyal ilim kurulması mümkün değildir. Tarihin ilerideki durumunu kestirmemize yarayacak şekilde tarihî gelişmenin bir ilmî teorisi kurulamaz.

5) Şu halde historicist (tarihî kaderci) metodlarının temel gayesi yanlıştır; tarihî kehanet doktrinlerinin hiçbir değeri olamaz. Burada esas iddia iki numara ile ifade edilendir ki, bu da kendi başına inandırıcı bir mahiyet taşımaktadır. Şöyle ki, eğer büyüyen ve gelişen bir bilgi söz konusu ise, o zaman biz ancak ileride bileceğimiz şeyleri bugünden bilemeyiz... Hiçbir ilim adamı veya hiçbir hesap makinesi, ilmî metodlarla, kendisinin ileride varacağı sonuçlar üzerinde prediction yapamaz.

10. K. H. Ropper, *The Open Society and Its Enemies*, cilt 2, s. 278, Harper Torchbooks. Bu kitap "Açık Toplum ve Düşmanları" adı altında Türkçe'ye de çevrilmiştir.

11. Geniş bilgi için bkz. Alban G. Widgery, *Interpretations of History*. George Allan and Unwin, London, 1961.

12. Bu örnekleri günlük hayatta rastladığımız yaygın yorumlar olarak veriyoruz. Bunların dışında elbette daha pek çok tarih doktrini vardır ki, bunların bir kısmı anonim yorumlar, bir kısmı belli bir filozof veya düşünürün ortaya attığı tarih anlayışlarıdır. Günümüzde insanları en çok meşgul eden tarih doktrinleri özellikle ondokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında ortaya atılanlardır. Bir önceki maddede zikredilen esere bakınız. Bu doktrinler genellikle tarih felsefesi adı altında ele alınır. Tarih olarak edinilen bilgilerin ışığında, bu olayların gerisinde hangi temel faktörlerin yattığını araştırma gayretine tarih felsefesi adını veriyoruz. Bu mânâda tarih felsefesi sadece birtakım filozofların veya âlimlerin sahip oldukları düşünceleri içine almaz; herkesin nasıl bir "hayat felsefesi" varsa, herkesin bir de "tarih felsefesi" olduğu söylenebilir. Kısacası, tarihte birtakım genel prensip, kanun, veya temayüllerin bulunduğu fikri herhangi bir insan kadar insanlığın büyük kafalarını da meşgul etmiştir. Bu arada dinlerin de tarih felsefeleri vardır; dolayısıyla her dinin mensubu, tarihi belli bir açıdan yorumlar.

13. Bu düşünce tarzının zaman içindeki sürüp gidişine bakarak (tek tek olayları gözleyip onlardan sonuç çıkarmak) tarih hakkında endüktif bilgi edindiğimiz sanılır. Fakat tek tek olaylar, insanın kafasında bazı hipotezler olmadıkça, hiçbir bilgi vermez.

14. İlkel toplumlarda efsanelerin tarih mânâsında kullanılması hakkında bkz. Mircea Eliade, *Aspects du Mythe* (Gallimard).

- 15.** Millî tarih şuuru fikrinin dogmatik bir tarih yorumu teşkil etmeyeceğini ayrıca izahâlüzum yoktur
- 16.** Bu görüşte elbette ki o devrin aydınlarına hâkim olan avâmî pozitivistizmin de önemli payı vardı.

MİLLÎ TARİH MESELESİ - 2

Milliyetçilik esas itibariyle tarih hakkında bir yorum ve bu yoruma bağlı olarak öngürülen pratiklerden ibarettir. Milliyetçiler, millet denilen topluluğun belli bir tarih süreci içinde oluştuğunu iddia ederler. Bu topluluğun sahip olduğu, onu başkalarından ayırdeden özellikler uzun bir tarih içinde gelişmiş ve yerleşmiştir. Başka milletlerin hayatı farklı olduğu için, onların hayaat tecrübesi de farklı olacaktır. Böylece hayatı ve hayat tecrübesi birbirinden farklı fakat kendi içinde benzerlik gösteren topluluklar birer millet teşkil ederler. Millet için hayat denince tarihi, hayat tecrübesi denince de kültürü anlıyoruz. Dilimizin kaynağı eskilerdedir; dinimizin kaynağı eskilerdedir; soyumuzun kaynağı eskilerdedir.

71

Millet ile tarih arasındaki ilişki milliyetçilik için iki bakımdan önem taşır.(17) Birincisi, tarihin millet hayatında objektif bir önemi vardır. Biz pekçok şeyimizle birlikte eskiden bugüne gelmişizdir. Bu gerçeği her zaman herkese göstermek, isbat etmek mümkündür. Meselâ Türk Dilinin en az Göktürkler kadar eski olduğunu bütün dünya bilmektedir; böyle bir dilin mevcudiyeti Türkçe'nin Göktürkler'den de yüzyıllarca önce var olduğunu isbat etmeye yeterlidir. İslâmiyet'e esas olarak onuncu yüzyılda girmiş olduğumuz ilmî bir gerçektir. Bugün dilimiz ve dinimiz yanında sosyal hayatımızı idare eden çok şeylerin örfler ve âdetler, merasimler, oyunlar, destanlar vs. bize çok eskiden

miras kaldığını gösterebiliriz. Kısacası, milletin tarih ile daima objektif bir münasebet içinde bulunduğu muhakkaktır. Başka milletlerin hayatında da, hepsi aynı derecede eski olmasa bile, hep böyle bir geçmiş vardır. Fakat tarihin millet için asıl büyük önemi sübjektif mânâdadır. Bir milletin insanları çok eskilere dayanan ortak bir tarih içinden gelmiş olmasalar bile, kendilerini ortak bir tarihe sahip görebilirler; veya gerçekten eski bir tarihi birlikte yaşamış gruplar kendilerini birbirlerinden ayrı sayabilirler. Biz bu ikinci mânâda millettarih ilişkisine "tarih şuuru" diyoruz. Tarih şuuru, millet fertlerinin kendi tarihleri hakkındaki düşünceleridir. Bu düşünce bazan gerçek tarihe uygun olabilir, bazan olmayabilir. Fakat millet fertlerinin millî şuur sahibi olmaları gerçek tarih ortaklığından daha çok bu tarih şuurunun herkeste veya büyük çoğunlukta bulunmasına bağlıdır. Bu yüzden tarih şuuru tarih birliğinden ve eskiliğinden daha önemlidir.

Milliyetçi politikacılar, ilim ve fikir adamları, sanatçılar kendi cemiyetlerine böyle bir şuur vermeyi başlıca görev sayarlar. Çünkü bir insan topluluğunu bir millet haline getirmek, her şeyden önce, onları bir millet olduklarına inandırmakla mümkündür. Eskiliğin sübjektif tarih bakımından önemi şuradadır: Her türlü âdet, inanç, pratik ve her türlü müessese meşruluğunu büyük ölçüde eskiliğinden alır. Birşey ne kadar eskiye dayanıyorsa, o kadar haklı, o kadar güçlü mânâsına gelir. Çok eski olmak o derece denenmiş olmak demektir. İnsanlar çok denedikleri ve açıkça bir zararı görülmeyen veya yerine daha iyi bir başkası bulunmayan şeylere güvenle sarılırlar. Eskinin, yani eskiden beri denenmekte olan şeyin nasıl bir sonuç vereceği bellidir. Yeninin en zayıf tarafı ise sonucu hakkında daima bir şüphe yaratmış olmasıdır. Ayrıca, eskinin her türlü şahsî bağlantılardan soyutlanmış olması, onu büsbütün kuvvetli kılmaktadır. Yeni bir şeyi sevmediğiniz veya kendisine hiç güvenmediğiniz kimseler ortaya atmış olabilir; halbuki eskinin kimler tarafından hangi maksatla ortaya atıldığı ya hiç bilinmez, yahut kaynağı hakkında bizi tatmin edebilecek bir hikâye uydurulmuş olur. İşte millet hayatında mevcut bulunan bir inanç veya pratiğin böyle eski bir geçmişe dayandırılması, o inanç ve pratiğe ortak olarak sahip bulunan kimseleri birbirine

iyice kenetleyecek, aralarında akrabalığa benzer bir kaynak birliği yaratacaktır.

Ortak tarih şuurunun doğması sadece bugün mevcut olan şeylere meşruluk ve güç kazandırmakla kalmaz. Mazi birliği, yeniliklere temel bulmakta da faydalı olabilir. Bugünkü hayatımızda var olmayan bir şeyin kaynağı çok eski geçmişimizde bulunduğu veya gösterildiği takdirde o da bir çeşit meşruluk kazanır, yerli ve millî olur. Fakat herhangi bir yeniliğe eskiden kök bularak meşruluk kazandırmak, herşeyden önce o eskinin tanınmış ve benimsenmiş olmasıyla mümkündür. Geçmişten kök bulmak, yeni hâle getirmekle aynı mânâyâ gelir. Şu halde geçmişin hiç değilse bir "sosyal hafıza" halinde bugünkü hayatımızda bulunması şart oluyor.

Bazı milletlerin çok eski bir tarihi bulunmakla beraber, milletin fertlerinde, hattâ aydınlarında bile, tarihin gerçeği ile tarih şuuru birbirine uymayabilir. Meselâ bizim objektif tarihimiz Milâttan çok öncelere gittiği halde yakın zamanlara kadar tarihimizin başlangıcı İslâm tarihinin başlangıcıyla aynı sayılırdı. Büyük şahsiyetlerin soy kütükleri İslâm'ın ilk yıllarındaki büyük adamlara dayandırılır, öğrencilere Peygamberler Tarihinden sonra İslâm devletleri tarihi ve bu arada Selçuklu ve Osmanlı tarihleri öğretilirdi. İslâmöncesi bir Türk tarihinin bulunduğu elbette inkâr edilemiyor ve bu arada Selçuklu ve Osmanlı Sultanlarının soy kütükleri Oğuz Han'a kadar devam ettiriliyordu. Fakat Osmanlı cemiyetinin değerler sistemi, siyasî ve sosyal yapısı tarihin daha çok bir din tarihi halinde görülmesine pek elverişliydi. Bu neticeye şaşmamak gerekir, çünkü başka milletler de yine yakın zamanlara kadar şimdiki tarih anlayışına sahip değillerdi. Avrupa'nın en katıksız, en devamlı diye bilinen milleti olan Almanlar'ın çeşitli grupları, kendilerini başka başka adlar altında tanıyorlar ve ortak bir Almanlıktan habersiz yaşıyorlardı. Bugünkü mânâda millî tarih anlayışı milliyetçilik düşüncesinin doğuşu ve gelişmesiyle birlikte, yani 18'inci yüzyılın başından itibaren ortaya çıkmıştır. Dinin yanında dil ve soy birliği, özellikle dil birliği önemli sayıldığı ölçüde millî tarih hem zaman, hem mekân içinde genişlemiştir. Milletin kökleri hem daha eskiye dayandığı hem

de yaşadığı halde aynı dili konuşanların soy birliğine sahip bulundukları üzerinde durulmuştur. Milliyetçilik cereyanlarının dil ve tarih araştırmalarıyla bir arada gelişmesinin başlıca sebebi budur. Bizde de Türkçülükle Türkoloji birlikte ilerlemiştir. Tarihi ve dili hem eski, hem zengin olan milletlerde milliyetçiler herşeyden önce bu varlığı milletin önüne sermeye, onu bu hazinelerden haberdar etmeye çalışmışlardır.

Tarihi eskilere gitmeyen, dolayısıyla kültürü de az gelişmiş ve genellikle heterojen olan milletlerde tarihi araştırmak yerine bir tarih yaratmak gayretleri daha çok görülüyor. Amerika Birleşik Devletlerinin tarihi buna örnektir. Amerikalı tarihçiler Kristof Kolomb'un karaya çıkışı ile başlayan tarihlerini zaman içinde geriye doğru uzatmak imkânını bulamadıkları için, o kısa devre içinde meydana gelen olayları alabildiğine süsleme, adetâ bir efsane havası verme yoluna gitmişlerdir. İlk göçmenlerin azim ve cesareti, Amerika'yı vatan edinme yolunda çektikleri büyük ıstıraplar, İngiliz idaresinin ne kadar kaba ve zalim olduğu, bağımsızlık mücadelesine girişenlerin büyük kahramanlıkları, Kızılderililerin vahşeti başlıca temalardır. Yakın zamanda Türk idaresinden ayrılmış bulunan ve devlet statüsü verilen Arap topluluklarının tarihlerinde yine eski efendilerin ne kadar kötü, bağımsızlığın ise ne kadar pahalıya mal olmuş bir kıymet olduğu üzerinde durulmaktadır. Anlatılan olaylar gerçek olmakla beraber, bunların verilmiş şekli tıpkı stilize edilmiş figürlere benzer; tarihçi hangi kıymeti millet taşlarında yerleştirmek istiyorsa ona göre olayları çarpıtır. Millete ait tarihin bulunmadığı yerlerde bu eksikliği geleneklere bağlılık büyük ölçüde gidermektedir. Gelenekler çok eskiden gelmek itibarıyla kendi başlarına birer tarihtir ve milletin kendine mahsus hüviyetini belli etmektedir.

Tarihin millî hayat içinde kullanılması çeşitli şekiller gösterir. Bunlardan biri de tarihin bazı unsurlarına sembol kıymeti vermek ve o sembol etrafında birtakım duyguların uyanmasına çalışmaktır. Bayraklardaki semboller, heykel ve âbide figürleri bunlar arasında sayılabilir. Bizde Cumhuriyet devrinde en önemli millî sembol olarak Atatürk kabul edilmiş,

her türlü merasim ve gösterinin Atatürk heykelleri etrafında veya Atatürk'ün kabri başında yapılması uygun görülmüştür. Atatürk dışında hemen hiçbir millî sembolün kullanılmaması Cumhuriyet inkılâbının tarih görüşüyle sıkı sıkıya ilgilidir. Cumhuriyetçiler kendilerini daha önceki siyasî rejimin zıddı saymakla kalmamış, Cumhuriyet'e kadar mevcut bulunan sosyal ve kültürel sistemin de antitezi olarak görmüşlerdi. Bu yüzden millî tarihin başlangıcı olarak İstiklâl Savaşını kabul ettiler; Türk Milletinin bu savaşla birlikte doğan yepyeni bir millet olduğunu söylediler. Fakat Cumhuriyet'in belki yüzüncü yılında yapabilecek olan bu iddianın, o zaman bir geçerliği olamazdı; çünkü Cumhuriyet inkılâbı o zaman tarih değil, hâli hazırdaydı. Bu hâli hazrın bir tarihi olmalıydı: Cumhuriyet Türklerinin eski bir millet olduğunu, tarihin derinliklerinden geldiklerini ve gelecekte sonsuza doğru akıp gideceklerini gösteren bir tarih. Bu tarih Osmanlı tarihi olamazdı. Osmanlı tarihi ya yokmuş gibi davranılacak, yahut çok daha geniş bir tarih içinde onun önemi adetâ hiçe indirilecekti. İşte bugün bir Hitit Abidesi tartışmasına yol açan tarih anlayışı o zaman ortaya çıkmıştır.

75

Dipnotlar

17. Meşhur antropoloji âlimi E. Sapir, hakikî kültür için en iyi kriterin onun tarihe (yâni geçmişin müesseselerine, sanat ve düşünce hazinelerine) bakışı olduğunu söylüyor. Hakikî kültür sahibi bir insan veya cemiyet geçmişini reddedecek yerde, geçmişin eserlerine büyük değer verir. Fakat bu eserler ancak dış görünüşleri farklı olmakla birlikte bizimkine çok yakın bir insan ruhunun ifadesi olarak görülebildiği ölçüde değerlidir.

MİLLÎ TARİH MESELESİ - 3

Bugün otuz-otuzbeş yaşı'n üstünde bulunan her Türk aydını, ilk ve ortaokul duvarlarında asılı duran büyük "Göç Haritası"nı pek iyi hatırlar. O devrin resmî tarih tezine göre medeniyetin ve insanlığın beşiği Asya'dır; Türklerin anayurtları da orasıdır. Çok eski zamanlarda Ortaasya'da büyük bir kuraklık ve iklim değişmesi olduğu için Türkler oradan çıkmışlar ve dünyanın başka bölgelerim iskân etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Önasyaya gelerek Sümer, Elam, Eti topluluklarını ve medeniyetini teşkil etmişlerdir. Atatürk tarafından Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Şimdiki Tarih Kurumu)'na hazırlatılan meşhur 4 ciltlik tarih kitabının birinci cildinde (Sahife: 30) aynen şu satırlara rastlanır: "Türkün en az yedibin yıldan beri gelip yerleşerek kendine mukaddes yurt edindiği Anadolu'da yapılan taharriler, bugün Milattan evvel 4000 yıla çıkarılan Anadolu Eti medeniyetinin kudemini her an birkaç asır daha maziye götürmektedir."

76

Burada dikkati çeken birkaç noktayı belirtmekte fayda vardır. "Mukaddes yurt edindiği Anadolu" ibaresi italik harflerle yazılarak özel bir önem kazanmıştır. Ayrıca, Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin de Türk eseri olduğu söylendiği halde Anadolu'daki Eti medeniyetinin bunların hepsinden üstün olduğu belirtilmiştir: Açıkça anlaşıldığına göre, burada asıl maksat ikidir: 1- Anadolu'yu, yani şimdiki vatanımızı tarih-

öncesinden beri bir Türk ülkesi olarak göstermek ve böylece bizi burada işgâlcî-istilâcî sayan zihniyete karşılık vermek, 2-Türklerin en eski ve en medenî kavim olduğunu söylemek. Bu ikinci iddia hem Türklerde kuvvetli bir benlik şuuru uyandırmaya yarayacak, hem de bizim zannedildiği gibi sadece kılıç kullanan bir kavim olmadığımızı gösterecekti.

Böyle bir tarih anlayışı o zaman için "maslahata muvafık" olsa bile temelden yanlıştı; nitekim kısa zamanda çürüklüğü ortaya çıktı ve vazgeçildi. Şimdi hiçbir tarihçi Etilerin, Etrüsklerin, Mısırlıların vs. Orta Asya'dan gelmiş Türkler olduğunu iddia edemez; fakat Etilerle aramızdaki akrabalık dâvası bu noktada sönüp gitmedi. Daha çok Yunan medeniyetine sahip çıkmaktan korkan bazı Önasya tarihçilerinin kaleminde yeni bir tarih tezi ortaya çıktı. Bu yeni tez yine Hititleri bizim atamız saymakla beraber, öncekinden tamamen ayrı hareket noktasına sahip bulunuyor. Yenilere göre Orta Asya'dan gelen Türkler burada bir medeniyet kurmadılar; fakat gerek Türkler, gerek başka kavimler Anadolu'da yerleşip, birbiriyle kaynaşarak yeni bir millet ve medeniyet geliştirdiler. Şu halde 77 memleketimizde Türk değil, Anadolu milleti diye bir millet vardır ve bu millet Türklerin de dahil olduğu bir karışım (halita)dır. Türkler buraya geldikleri zaman, elbette ki Anadolu boş değildi; bir halk ve onun yaşattığı bir kültür vardı. Türkler bunlarla hem soy, hem kültür bakımından kaynaştılar. Bu yüzden meselâ Hitit milliyetçisi olduğunu söyleyen birinin kanında Hitit, Lidyah, Frikyalı, Romalı ve bu arada belki Türk kam bulunması pek tabiidir.

Bu yeni tez de elbette ki bazı maksatlara ulaşmak üzere ortaya atılmıştır. Fakat herhalde "Türk Göçü" tezinden daha fazla bir kabul görmeyecektir. Tarih araştırmalarının süratle ilerlediği günümüzde objektif tarihin gerçeklerini bir tarafa bırakarak iyi veya kötü maksatlara hizmet edecek tarih görüşleri hiçbir geçerlilik kazanamaz. Bunların yanlışlığı kısa zamanda meydana çıkınca, başlangıçta güdülen gayenin tam aksiyle karşılaşmak pek muhtemeldir. Belki de bugün gençlerimizin bir kısmında Türk tarihine karşı görülen ilgisizliğin veya karşı çıkışın başlıca sebeplerinden biri, vaktiyle tarih adına anlatılan

şeylerin feci yanlışlardan ibaret olduğunun anlaşılmasıdır.

Sağlam bir tarih şuuru verebilmek, objektif tarih olaylarıyla sübjektif tarih anlayışı mümkün olduğu kadar birbirine yaklaştırmaya çalışmakla başarılabilir bir iştir.

ÖRF ve ÂDET KAVGASI

Değişen cemiyetlerde dünle bugün arasındaki en önemli farklardan biri de örfler ve adetlerdeki değişimlerdir. Şimdi yaşlılar ve orta yaşlılar "zaman"dan şikâyet ederlerken, en çok örfler ve âdetler üzerinde duruyor, kendi zamanlarından bu yana insan münasebetlerinin ne kadar değiştiğini belirtiyorlar. 79 Eskiden ailenin işlerini aile reisi olan erkek idare ederdi; küçükler büyüklere yer verirdi, kadınlar cenazenin peşine takılıp kabristana kadar gitmezlerdi, ailenin rızası olmadan evlenilmezdi, ailenin yaşlıları ölünceye kadar çocuklarının veya yakın akrabalarının bakımı altında yaşarlardı, bayram ziyaretinde misafirlere içki ikram edilmezdi, ilh. Yeni nesiller bu örf ve âdetleri ya reddediyorlar, ya onları hiç bilmiyorlar. Bu değişme, gerek nesillerin birbiriyle münasebetleri, gerekse yeni nesillerin intibakı bakımından önemli neticeler doğurmaktadır. Modernleşme dediğimiz hâdise örf ve âdet değişmelerini çok hızlandırdığı için, yeni Türkiye'nin geçmişten intikal eden bu inanç ve uygulamalara karşı tavrı üzerinde durmamız gerekiyor. Bunu yapabilmek için herşeyden önce örf ve âdet meselesini sosyolojik açıdan kısaca ortaya koymakta fayda görüyoruz.

Basit birkaç tarifle işe başlayalım. Örfler ve âdetler insan cemiyetini düzenleyici kaideler sisteminin bir kısmını teşkil ederler. Biz bu düzenleyici kaidelere genel bir isimle "norm" diyoruz. Bir sosyal norm, bir cemiyette yaşayan insanların neyi,

ne zaman ve nasıl yapmaları gerektiğini bildiren bir kaidedir. Hepimizin hayatı sabahtan akşama kadar hep bu normlara uygun davranışlarla doludur: Uykudan kalkınca yüzümüzü yıkamamız, traş olmamız, yemeğe otururken, yerken ve kalkarken belli şeylere dikkat etmemiz (döküp saçmamak, ağzı kapalı çiğnemek, misafir bitirmeden bitirmemek vs.) hep normlara uygun davranışlardır. Niçin bu kaidelere uyarız? Her kültür kendi cemiyetini birlik ve beraberlik halinde ayakta tutmak için insan davranışlarını düzenlemek zorundadır. Normlar böylece bizim için birer davranış rehberi olur; her defasında bir davranış tarzı icad edeceğimiz yerde, çoğunlukla kabul edilen hazır kaideleri kullanırız (dil bunun en tipik örneğidir). İşte örfler ve âdetler bu türlü sosyal kaidelerdir. Âdetler günlük hayatımızdaki davranışlarımıza alışlagelmiş ve cemiyetin uygun saydığı şekillerin uygulanmasından ibarettir: Resmî toplantılara takım elbise ile gitmek, sabahlan hafif yemek, yemekte bıçağı sağ elle tutmak gibi. Örfler ise mutlaka uyulması gereken ideal normlardır: Adam öldürmemek, kan akrabalarıyla evlenmemek, ırza tecavüz etmemek, muhtaç anne-babaya bakmak gibi. Âdetlere aykırı davranılınca bunu yapan şahıs alaya alınır, küçümsenir, antipatik olur: Örflerin çiğnenmesi ise daha ağır tepkilerle karşılaşır. Örfler genellikle o cemiyetteki hukuk sisteminin bir kısmını teşkil eder; yani örflerin çiğnenmesi, kanunların çiğnenmesi mânâsına gelir ve cemiyetin teşkilâtı güçlerinin müdahalesine yol açar. Zaten kanunların pek çoğu hepsi değil örflerden çıkarılmıştır; örflere devletin müeyyide gücü eklenerek bunlar kanun haline getirilmiştir. Bazan hukuk sistemi özellikle inkılâp geçiren ülkelerde örflere dayanmadığı için, bu durumlarda kanunun özüyle çatışan örfler zaten kalkmış olur, böyle olmayanlar ise yine bir hukuk kaynağı olarak devam eder.

Türkiye'de örfler ve âdetler iki bakımdan sosyal problem olmaktadır. Birincisi, Türkiye birbiri ardından reformlar ve inkılâplar geçirmiş (sadece Cumhuriyet'te değil, ondan önce de), böylece reform kanunlarıyla örfler arasında birtakım çatışmalar ortaya çıkmıştır. İkinci ve belki daha önemli olan nokta ise, Türkiye'nin çok hızlı bir sosyal ve kültürel değişme içinde bulunması, böylece birtakım örf ve âdetlerin kaybolmasının

yanısıra, bütün geleneksel değerlerle birlikte örf ve âdetlere karşı da menfî bir tavrın aydınlar arasında kuvvet kazanmasıdır. Bu tavır bütününü bizim ÷lkemize mahsus değildir. Modern sanayi cemiyetinin getirdiğı hayat tarzı ve onunla birlikte yayılma istidadı gösteren rasyonalist pozitivist düşünce tarzının örf ve âdetlere karşı çıkışa zemin hazırladığı görülüyor. Türkiye tam modern sanayi cemiyeti olmak üzere bir bünye değişikliğine girerken örf ve âdet aleyhtarlığının şiddetlenmesi bu genel manzaranın içinde özel ve çok önemli bir durum meydana getirmektedir.

Örf ve âdetlere yapılan itirazlar onların eskiliğı, çok defa akla uygun olmayışları ve sosyal baskı ile kabul edilmeleri gibi başlıca üç noktada toplanmaktadır. Şimdi bu eskilik, akla uygun olmama ve sosyal baskı ile kabul etme kavramlarının sosyolojik açıklamasını yaptıktan sonra, bu noktalarda yapılan itirazların ne derece geçerli olduğunu görelim.

Örf ve âdetlerin eskiliğı onların başlıca kuvvet kaynaklarından birini teşkil eder. Bu davranış alışkanlığının 81 veya standardının "çok eskiden" kalmış olması veya biz kendimizi bildik bileli hep böyle olması, onun geçerliliğı için yeter sebep olarak görülebilir. Bu balamdan örf veya âdet ne kadar eski, yani çıkış yeri ve zamanı ne derece "meçhul" ise, onun sosyal geçerliliğı o derecede kuvvetli sayılır. Eskilikle geçerlilik arasındaki bu münasebeti çok kimse, özellikle örflere itiraz edenler iyi bilir. Ama pek çoğumuzun gözden kaçırdığı bir önemli nokta daha vardır: Örf ve âdetlerin eskiliğı onların savunulmasını önemli ölçüde güçleştirir; bu güçlüğün onların geçersizliğinden doğmuş olması da gerekmez. Çok eski alışkanlıkların ilk sebebini ve çıkış yerini bilmeyiz; hatta onlar o kadar hayatımızın bir parçası olmuştur ki, kimse bunların niçin ve nasıl çıktığını sormayı da aklından geçirmez. İnançlarımızın pek çoğı da bu şekilde benliğimize işlediğı ölçüde şuurlu bilgi konusu olmaktan çıkar. İnsanlar niçin selâmlaşır? Niçin büyüklere saygı gösterilir? Kan akrabalarının evlenmesi niçin yasaktır? Cinsî sapıklığın niçin aleyhinde bulunuruz? Doğup büyüdüğümüz yer (vatan) bizim için neden kutsaldır? Niçin ibâdet ederiz? Bunlar ve benzeri sorular pek az sorulur; hattâ

küçük ve kapalı cemiyetlerde hiç sorulmaz. İnsanlar çok köklü inanç ve uygulamaları adetâ tabiatın bir parçası imiş gibi kuvvetle benimsemişlerdir. Nasıl yemek yiyorsak, su içiyorsak, tanıdıklarımızla da selâmlaşırız, Tanrı'ya inanırız, vatanımızı sever ve koruruz, büyüklerimizi sayar, küçüklere şefkat gösteririz.

Bir örf veya âdet ne kadar tabiatımızın bir parçası gibi görülür hâle gelmişse, onun üzerinde münâkaşa ve müzâkere de o kadar az yapılıyor demektir. Başka bir ifade ile, biz bu türlü inanç ve uygulamalarımızı kafamızda hiç doğru yanlış testine tâbi tutmamışızdır. Şu halde bunlar his değil de akıl yoluyla yapılacak herhangi bir hücum karşısında hiç bir savunma hazırlığına sahip değildir. Birgün birtakım insanların bunları yanlış bulacakları hiç aklımıza gelmediği için, onların neden doğru olduklarını pek düşünmemişizdir. Yıkıcı propaganda adı verilen ve doğrudan doğruya sosyal değerlere hücum eden propagandanın "yıkıcılığı" işte bu noktadan ileri gelmektedir. Örf ve âdetler hakkında böyle rasyonel sorular sorulduğu veya onların aklî bakımdan bir mânâ ifade etmediği söylendiği 82 zaman, pek çok kimse kendini çok zayıf bir durumda bulur. İnandığı şeyleri nasıl savunacaktır? Onları böyle bir tartışma veya hesaplı düşünce sonunda benimsemiş olsaydı, o zaman herbirine niçin inandığını veya uyguladığını aklî deliller göstererek anlatabilirdi. Fakat biz örf ve âdetleri bu yoldan edinmiyoruz. Gerçekten, onların asıl edinilme şekli daha önceki nesilden aktarma yoluylaadır. Bununla birlikte örfler ve âdetler refleks gibi otomatik tepkiler değildir; şahıs için daima bir mânâ ifade eden şeylerdir, ki bu noktaya biraz sonra döneceğiz.

Akla uygun olup olmama konusuna gelince, burada herşeyden önce aklî veya akılcı (rasyonel) tâbirine verilecek mânâ önemlidir. Acaba örf ve âdetlerin akla uymadığını söyleyenler gerçekten akla uygun mu düşünmektedirler? Aklın insan davranışındaki yeri ve önemi nedir? Örf ve âdetler hangi noktada akla uygun görünmez?

Türkiye'de pekçok yazar ve aydın, rasyonel deyince bundan bazan müşahhas (somut), bazan ampirik, bazan objektif,

bazan pozitif mânâsını kastetmektedirler, ki hepsi de yanlıştır. Akıl tâbiri felsefede uzun zaman tartışmalara yol açmış, değişik şekillerde anlaşılmış bulunuyor. Bugün zihin psikolojisinde bu tâbir pek az kullanılır. Fakat akıl, aklî, akılcı gibi kelimeler günlük hayatımızın lügâtçesinde iyice yer etmiş ve belli mânâlara gelen şeylerdir. Biz akli daha çok duygunun zıddı olarak kullanıyoruz. İnsan bir meselede heyecana kapılmadan, duygularına esir olmadan, enineboyuna düşünüp karar verirse akılcı davranmış olur. Acaba akılcı davranışın açıkseçik ölçüleri bulunabilir mi? Biz hangi davranışın hissî, hangisinin akılcı olduğunu anlamak için şu iki noktaya bakıyoruz: 1) Yapılan davranış mantık bağlantılarına uygun olup, duygulara yer vermemelidir; 2) Gözetilen hedefin elde edilmesine yaramalıdır. Şimdi bu iki kriter bakımından örf ve âdetlerin durumunu gözden geçirelim.

Davranışlarımızın duygu unsuru taşımayışının herhangi bir ilmî mânâsı yoktur; bu iddia bizim sadece günlük hayatta öfke, gazap, şiddetli tutkunluk vs. gibi sebeplerle intibaksız davranış yapmamız ihtimaline karşı tedbirli olmamızı belirten 83 pratik bir uyarıdan ibarettir: Hissî davranma, mantıklı ol. Hakikatte hissî olmakla mantıklı olmak birbirinin mutlaka zıddı şeyler değildir. Bir insan hem çok duygulu, hem çok mantıklı olabilir. Fakat işin bundan daha önemli tarafı, insan hayatında duyguların oynadığı müspet rolün anlaşılmaşıdır. Biz hissî olmayı intibaksız bir davranış sayarken, çok uygun saydığımız nice davranışın duygulardan kuvvet aldığını, duygular olmasa onların da olmayacağını adetâ unutuyoruz. Bizim mantık dediğimiz şey, kendi başına davranış sebebi değildir; mantık hiçbir davranış normu da ihtiva etmez. Öfke, gazap, intikam hırsı gibi şeyler birer duygu (heyecan)dur, ama sevgi, korku, pişmanlık, estetik heyecan gibi şeyler de duygudur. Sadece mantıktan ibaret bir insan yaratmak mümkün olsaydı, bu insan şimdiki elektronik beyin makinelerinin bir çeşidi olurdu. Elektronik beyinler birer mantık şemasından ibarettir, o şemaya dışarıdan neyi yerleştirirseniz ona göre çalışır. Elektronik beyin kimseden nefret etmez, ama kimseyi sevmez de. Ne başarı kazanmak için bir heves duyar, ne başarısından dolayı sevinir, ne başarısızlığına yerinir.

Bizim hayatımızda duygularımızın önemini belirtmek bakımından bir tek misâl yetecektir: Vicdan dediğimiz ve bizim bütün ahlâkî hayatımızı idare eden mekanizma duygularla çalışır. Eğer bizi huzursuz eden duygularımız olmasaydı, iyilik ve kötülük karşısında tavrımız değişmez, o anda canımızın çektiği işi (imkân bulduğumuz ölçüde) yapardık.

Rasyonel davranış hakkındaki ikinci kritere gelince, bizi hedefe götüren davranışın rasyonel olduğu söylene bile, bu mânâda rasyonel olan herşeyin iyi ve doğru olması gerekmez. Eğer hedefimiz hoşlanmadığımız bir kimseyi ortadan kaldırmaksa, uzun uzun düşünüp taşınarak mükemmel bir cinayet plânı hazırlar ve uygulayabiliriz. Hem düşmanımızı öldürmek, hem cezadan kurtulmak tamamen rasyonel bir harekettir. Herhalde bu türlü rasyonelliği akılcılık taraftarları da tasvip etmeyeceklerdir; rasyonel davranışın iyi yöndeki hedefler için söz konusu olduğunu söyleyeceklerdir. İşte bu noktada, "rasyonel" olmadıkları için hücum gören örf ve âdetler karşımıza çıkar ve bize kendilerini kabul ettirirler. Bizi cinayetten alıkoyan, 84 yani cinayet işlemenin "kötü" olduğunu söyleyen bir örfdür; bu örf rasyonel düşünceye dayanan bir kanun şeklinde de kendini gösterebilir; ama cinayeti engelleyen bir örf yoksa, herkesin arkasına bir polis koymak gerekir.

Örf ve adetler, insanda tabiatın eksikliğini kapatmak gibi son derecede önemli bir fonksiyona sahiptir.

Biz kendimizi hayvanlardan üstün görürüz, gerçek de böyledir. Ama hayvanların intibak mekanizması insanlarınkinden daha sağlam bir şekilde kurulmuştur. Hayvanların doğuştan gelen, yani sabit olan insiyaklarla hareket ettiğini, buna karşılık insanın intibak hususunda çok büyük bir esnekliğe sahip bulunduğunu hepimiz biliyoruz. Bu esneklik bizim üstünlüğümüzü sağladığı gibi, bir çok felâketlerimizin de temelinde yatmaktadır. Hiçbir hayvan topluluğunda bütün intibak düzenini alt-üst edecek bir nüfus artışına rastlanmaz; hayvanlar kendi nüfusları ile çevre arasındaki dengeyi doğum kontrol hapları vs.ye ihtiyaç duymaksızın koruyabilirler.

Hayvanların kendi soylarını ortadan kaldıracabilecek nükleer silâhlar icad ettikleri de görülmemiştir. İnsan adetâ üstünlüğünün bedelini öder gibi, kendini koruyacak pek çok otomatik mekanizmalardan mahrum bulunmaktadır. Biz daha doğuşumuzdan itibaren uzun süre beslenip büyütölmeye muhtaç durumdayız. Başkalarının ihtimamına muhtaç olmak, sosyal bir hayat yaşamaya muhtaç olmak demektir. İnsanın asıl özelliğı işte buradan geliyor: Doğuştan getirmediüklerini sonradan yaşadığı cemiyet hayatı içinde bulmak ve geliştirmek. Hayvanların standart davranışları onların bünyesine yerleştirilmiş birer mekanizma halinde doğuştan gelmektedir; insanların standart davranışları ise cemiyetin onlara verdiği normlar, yani örfler, âdetler, inançlar, kıymetler, tutumlardır.*

Bu söylediklerimizden mantıkî olarak çıkarılacak netice şudur: İnsiyaklar (içgüdüler) nasıl intibak ettirici bir fonksiyona sahip ise, örf ve âdetler de aynı şekilde insan intibakını bağlamak gibi bir fonksiyona sahiptir. Örf ve âdetlerin insanları cemiyet halinde yaşatmaya yaramak üzere ortaya çıkmış birer "sosyal kreasyon" oldukları muhakkaktır. Bizim bilemediğimiz şey, 85 hangi örf ve âdetin kesinlikle hangi fonksiyonu gördüğüdür; bu türlü bir bilgiye bazı örf ve âdetler bakımından sahibiz, ama bazılarında bunu bilmiyoruz. Bazılarının da neye yaradığı açıkça belli olduğu halde bunların başlangıçta gerçekten o maksadı elde etmek için doğup doğmadığını kesinlikle söyleyemiyoruz. Meselâ yakın akraba ile evlenmenin niçin yasak olduğunu veya olması gerektiğini bugün iyice biliyoruz, ama binlerce yıl önce de bu örfü uygulayan insanların gerçekten bu türlü evliliklerin doğurduğu biyolojik ve anatomik kusurları bilip bilmedikleri belli değildir. Yukarıda misâl verdiğimiz domuz eti meselesi de böyledir. Belki bu bilgi eksikliği yüzündendir ki, bazı kimseler örf ve âdetlerin bugün açıkça ispat edilebilen faydalı bir fonksiyonu tespit edilemediğı takdirde bunlardan vazgeçilmesi gerektiğini söylüyorlar, bugün için bir fonksiyonu görölmeyen örf ve âdetlerin cemiyeti geri bıraktığını iddia ediyorlar.

Bu noktada örf ve âdetlerin değişmesi meselesine giriyoruz. Eğer bunlar cemiyetin ihtiyaçlarına cevap vermek

üzere birer vasıta olarak ortaya çıkmışsa, ihtiyaçların değişmesiyle veya cemiyetteki umumî sosyal değişme ile birlikte birtakım örf ve âdetlerin de değişmesi beklenir. Ancak bu değişme umumiyetle kültür değişmesi dediğimiz olayın bir parçasını teşkil ediyor ve çözümü pek güç birtakım problemler taşıyor. Bu çözüm güçlüğüdür ki, örf ve âdetler konusunda birbirini hiç tutmayan ve çok defa hiçbir sosyolojik kıymeti bulunmayan fikirler, en azından ciddî ve doğru fikirler kadar t a r a f t a r b u l a b i l m e k t e d i r .

Örf ve âdet değişimleri günümüzde sadece Türkiye'yi değil, bütün dünyayı ilgilendiren önemli bir meseledir. Çok basit bir ifade ile söylersek, bugün dünya teknolojik gelişme ile paralel ve aynı hızda bir sosyal değişmeyi başaramadığı için büyük bir buhran içinde bulunmaktadır. Dünyanın maddî çehresi büyük bir hızla ve büyük ölçülerde değişiyor, ama bizim manevî değerlerimiz ya bu değişmenin gerisinde kalıyor veya teknolojik değişme birtakım sun'î, sahte değerlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlıyor. Biz şimdi bu geniş çaplı hâdisenin tahlilini yapacak değiliz; kitabın birinci kısmında bu meseleye dokunulmuştur. Şu kadarını söyleyelim ki, örf ve âdetler de yeni hayata intibak meselesiyle karşı karşıyadır ve bu intibakı henüz başarmış oldukları söylenemez. Geçmiş zamanlarda örf ve âdetler bugünkü kadar şiddetli bir imtihanla karşılaşmış değillerdi. Bilindiği gibi, hayvanlarda esas intibak mekanizması olan içgüdüler binlerce yıl süren tekâmül devreleri içinde yavaş yavaş değişmektedir; insan cemiyetinde de yakın zamana kadar teknolojik ve sosyal değişmenin hızı cemiyetin büyük sarsıntılar geçirmeden yeni şartlara uymasına imkân verecek kadar yavaş gidiyordu. Ancak on dokuzuncu yüzyıldan beri insanlık tarihinde hiç görülmemiş derecede baş döndürücü bir değişme olmaktadır ve bu değişme hem örf ve âdetlerin kıymet ve itibarını kaybetmesine yol açmakta, hem onların yerine yenilerini koyma imkânı vermemektedir. Yeni sosyal değişmenin örf ve âdetler bakımından ortaya çıkardığı manzarayı ana hatlarıyla özetleyecek olursak durum şudur:

1. Modern cemiyette insanların pek büyük bir kısmı büyük şehir hayatı yaşamaya başlıyor. Bu hayat insanları sınırlan çok kesin bir şekilde belli olan eski sosyal ve coğrafi

mevkilerinden çıkararak onları anonimleştiriyor. Meselâ "Hacılar köyünden Demirci Hasan'ın oğlu Ahmet" yerine herhangi bir adam getiriyor. Bu ise onların eski örf ve âdetlerin kontrol sahasından dışarı çıkmaları mânâsına gelmektedir.

2. Büyük şehir hayatında kültür alternatifleri alabildiğine artmaktadır; yani bir insanın karşısında eski tekdüze hayat yerine meslek, sanat, inanç, arkadaşlık grubu, akrabalık münasebeti gibi hususlarla birlikte örf ve âdet konusunda da değişik alternatifler veren bir hayat vardır. Bu da örf ve âdetleri gitgide daha nisbî ve izafî birer standart haline getiriyor, onların eski mutlak gücünü büyük ölçüde zayıflatıyor.

3. Modern hayat, örf ve âdetlerin öğrenilmesini ve öğretilmesini adetâ imkânsız hale getirmektedir. Örf ve âdetler insan münasebetlerini düzenleyen ve insanlar arası münasebetlerde "tatbik" edilen kaidelerdir. Bunlar yaşanarak, tatbik edilerek öğrenilir. Halbuki modern şehir hayatında insanların öğrenme kaynakları da gitgide anonimleşiyor, yani şahıstan şahısa bir olay olmaktan çıkıyor. Bugün sosyal 87 öğrenmede bir usta çırak, hocaşâkird münasebeti kalmamıştır. Biz öğrendiklerimizin büyük bir çoğunluğunu kitaplardan, gazetelerden veya radyo, televizyon gibi vasıtalarından alıyoruz. Bazan doğrudan doğruya şahıslardan birşeyler öğrendiğimiz zaman da bu şahıslar bizimle karşılıklı münasebet içinde olan kimseler yerine büyük bir kalabalığa hitap eden birer konferansçı durumunda oluyor. Günümüzün aile hayatı da yine örf ve âdet eğitimi vermekte yetersiz kalmaktadır.

4. Modernleşmenin önemli bir özelliği de ilme verilen değerin artması yanında, ilmî düşüncenin küçük bir âlimler grubu yerine büyük çoğunluk tarafından paylaşılan bir zihniyet haline gelmiş olmasıdır. Çoğunluğun ilim anlayışı, ilim adamlarının anlayışından çok uzak, hatta çoğunlukla ona ters olmakla birlikte, şimdi hemen herkesin bir meseleyi ilme uygun olmak veya olmamak açısından tartıştığı gözden kaçmıyor. Bu arada geçen yüzyılda adetâ moda haline gelmiş olan materyalist ilim anlayışının şimdilerde vülger (avami) bir materyalizm ve pozitivizm halinde yaygınlaştığı görülmektedir. Yeni nesiller

sosyal hayatı idare eden güçlerin tartışmaya fazla tahammül edemediğini görünce, hemen onlardan yüz çeviriyorlar. Din, örf ve âdetler gibi bütün geleneksel unsurlar, onların kendi akılcı ölçülerine uymaz görüldüğü için hücum konusudur. Ampirik gerçekliği bulunmayan herşey hurafe veya bâtil itikat sayılmaktadır.

Bu sonuncu düşünce ilmin büyük bir refah ve saadete yol açabileceği gibi büyük felâketler için de pekâlâ kullanılabileceğine işaret etmektedir. Bugün sosyal değerleri o anki ampirik faydalarına göre ölçen ilim adamı hemen hemen kalmamıştır, ama ilmin büyük prestijine kapılan ve ondan faydalanmak isteyen nice insan vardır ki, ilmî bilginin ahlâkî (moral) normlar vermediğini, veremeyeceğini hiç düşünmüyor. İlmî bilgi birçok geleneksel inancın ve uygulamanın yanlış olduğunu ortaya çıkarabilir, ama bunların yerine aynı fonksiyonu görececek yenilerini koyduğu görülmemiştir.

Şu halde örf ve âdetler üzerinde reform yapmak isteyenlerin ilmi kullanmaya kalkmaları cemiyette sadece 88 yıkıma sebep olur, hiçbir yapıcı çare getirmez. Hayvanlar âleminde intibaksızlıklar tabîi eleme yoluyla giderilmektedir; insanlar ise aynı şeyi akıllarıyla yapmaya çalıştıkları zaman, pek büyük hatalara düşüyorlar. Örf ve âdetler başlangıçta akıl yoluyla, plânlanarak ortaya konmuş olsaydı, akıl yoluyla ve plânla kaldırılmaları mümkün olabilirdi. Halbuki bunlar bizim şahsî irademizin değil, cemiyetin eseridir; yani hiç kimse belli bir plâna göre oturup bir örf veya âdet koymuş değildir. O halde bir insan kendi eseri olmayan bir şeyin neden ve nasıl konduğunu elbette tam olarak bilemeyecektir (dünya niçin yaratıldı diye de sormuyoruz, çünkü bu soru ilmî değildir). Aslım bilmediğimiz şeyler sadece örf ve âdetler de değildir; birçok sosyal müesseselerin kökünü bilmeyiz. Bu türlü bilgi eksikliği onların kaldırılmaları için elbette gerekçe olamazdı. Meselâ kalabalık şehirlerde ulaşım vs. güçlükleri yüzünden bayram ziyaretlerinin gereksiz olduğunu düşünür ve bu ziyaretleri kaldırırsak, gerçekten ulaşım güçlüklerinden ve misafir ağırlama külfetinden kurtulmuş oluruz; ama bayram ziyaretinin cemiyetteki fonksiyonunu tebrik kartı göndermekle

yerine getirdiğimizi söyleyebilir miyiz? Herşeyden önce, bu ziyaretin bütün fonksiyonlarının cemiyetin öbür fonksiyonlarıyla olan ilgisini biliyor muyuz? Bunları yeterince bilmiyorsak, bayram ziyaretini kaldırmakla daha neleri kaldırmış olduğumuzu nasıl biliriz?

Bu söylediklerimize bakarak, örf ve âdetlerin mutlak surette muhafaza edilmesi fikrinde olduğumuz anlaşılmamalıdır. Şuursuz bir yıkım gibi, körü körüne bir saplanma da bizim zararımıza olur. Asıl anlatmak istediğimiz şey, bunların değişmemesi değil, değişmelerinin nelere bağlı olduğudur. Burada değişmenin yollarını aramaktan ziyade değişmenin doğurabileceği kötü sonuçlar üzerinde şu sebepten duruyoruz: Sosyal normlara ve kıymetlere yapılacak müdahale zararlı sonuçlar verdiği takdirde bunlardan dönüş imkânı kalmaz; tekrar başladığımız noktaya dönemezsiniz. Kültürde kesiklik yaratmak insan hayatında kesiklik yaratmak gibidir. Tecrübe olsun diye bir insanı öldüremezsiniz; bu denemenin sonu apaçık bellidir ve dönüşü yoktur. Kültür değişmesi ile uğraşanlar kültürün ne kadar girift, dallıbudaklı bir yapı 89 olduğunu bilirler; bu yapıdan tek başına beğenilmediği için sökülecek bir taşın en umulmadık yerlerde nasıl çöküntülere yol açacağına dair pekçok ibretli misâl görmüşlerdir.(1)

Bugünkü dünyanın en büyük meselelerinden biri bu türlü kültür kesikliklerine engel olmaktır. Şüphesiz, dünyanın her tarafında tepeden inme radikal tedbirlerle örf ve âdetlerin ortadan kaldırılması bahis konusu değildir, ama demokrasi ile idare edilen ülkelerde de modern hayat tarzının baskısıyla meydana gelen kesikliklere rastlanmaktadır. Bu ülkelerde örf ve âdetlerin yeni nesillere aktarılması ve onların benimsetilmesi günden güne zorlaşıyor. Bu zorluğun başlıca sebeplerini yukarıda anlattık. Bugünün nesilleri sosyal hayatın kaidelerini hissî bağlarla bağlı bulundukları şahıslardan (anne, baba, hoca vs.) ziyade, kitap vesaire gibi gayrişahsî kaynaklardan veya şahsen münasebette olmadıkları kimselerden öğreniyorlar. Kendilerine bir bilgi veya emir konusu olarak sunulan şeyleri akıl kriterine göre değerlendiriyorlar.(2) Bu durumda eskilerin büyük bir saygı ile bağlandıkları pek çok örf ve âdetler onlar için

mânâsız birer kaide, hatta sınırlayıcı bir bağ yığınınından ibaret oluyor. İtirazlarının bir kısmında pekâlâ haklı olabilirler; çünkü cemiyetin bazan hiçbir kıymeti bulunmayan birtakım sosyal normları müesseseseleştirdiği, onları birer bâtil itikat halinde devam ettirdiği zaman zaman görülen bir hadisedir. Fakat bunlara emir ve kumanda yoluyla, yasaklamalarla karşı çıkmanın doğru olmadığını delikanlı insanlara anlatması ne kadar güç olduğunu biliyoruz. Bazan açıkça mânâsız görünen şeylerin son derece önemli ve faydalı bir sembolik fonksiyon ifade ettikleri ise, delikanlılık çağını çoktan geride bırakmış olanlara bile anlatılamıyor.

Örf ve âdetlerin cemiyetin doğrudan veya dolaylı baskısı altında benimsenmiş olması da bunlara karşı şüpheli gözle bakılmasında önemli bir faktör olmaktadır. Hepimiz biliriz ki, biz doğduğumuz zaman cemiyet daha önceden teşekkül etmiş pek çok örflere ve âdetlere sahip bulunmaktadır; özellikle bizim erken yaşlarda bunları kritik bir gözle ele almamız düşünülemez. Bu yüzden bazı kimseler örf ve âdetlerin kabul edilmesini "körükörüne bir inanış" sayarlar; herkes öyle inandığı için biz de 90 inanıyoruz, derler.

Başkalarının inanmaları bizim de inanmamız için çok kuvvetli bir sebeptir; fakat birşeyi başkalarıyla birlikte ortak kabul etmemiz onun saçma veya asılsız olduğunu göstermez. Bizim sadece inançlarımızın değil, bilgilerimizin pek çoğu da bu cinstendir: Herkes dünyanın yuvarlak olduğuna inandığı için biz de inanırız, herkes aya gidildiğine inandığı için, herkes Süleymaniye Camiini Sinan'ın yaptığını söylediği için biz de öyle biliriz. Diyelim ki, dünyanın yuvarlak olduğuna dair inancın herkese makul gelecek delilleri vardır, ispat imkânı vardır; yani insanlar bunu gözü kapalı kabul etmezler. Fakat insanların örf ve âdetleri gözükapalı kabul ettiklerini nasıl söyleyebiliriz? Acaba insan onları kabul eder ve uygularken bunlarda kendine göre hiçbir mantıkî taraf, hiçbir fonksiyonel değer ilh. görmez mi?

Bu meselenin tartışması psikologlar için hiç de yabancı bir konu değildir. Psikolojide bugün eski önemini kaybetmiş

veya en azından kendini büyük ölçüde değiştirmiş bulunan bir "davranışçı psikoloji" ekolü (behaviorism) vardır. Bu ekolün kurucuları ve taraftarları hayvan davranışı ile insan davranışı arasında bir devamlılık görmelerinin yanısıra, her iki türün davranışlarını da "ceza veya mükâfat yoluyla pekiştirme"ye dayanan bir öğrenme olayı halinde görürler. Basitçe söylersek, bir hareketi yaptığımız zaman bunun sonunda bize haz verecek bir durum hasıl olursa, o hareketi tekrar etmemiz ihtimali artar; aynı hareketin sonunda ceza görmemiz (herhangi bir şekilde acı veya elem duymamız, zarar etmemiz) ise bu tekrar ihtimalini azaltır veya sıfıra indirir. Yanan sobaya elini yaklaştıran ve dokunan çocuğun, eli yanınca bir daha aynı şeyi yapma ihtimali azalır, belki birkaç defa daha aynı hâl başına gelince artık ateşten kaçmayı öğrenir. Derslerinden yüksek not alan bir öğrenci, bunun sonunda, gerek öğretmenlerinden, gerek annebabasından maddî ve manevî mükâfat gördükçe çalışkanlığını devam ettirir. Alışkanlıklarımız bu şekilde gelişir. Sonra bu alışkanlıklar sosyal ihtiyaçlara cevap verdikleri anlaşıldığı zaman bütün cemiyete mal olur, yani örf ve âdet hâlini alır.

91

Bu türlü bir örf ve âdet teorisinin tipik örneği W. Graham Sumner'in "Folkways" (1940) adlı eserindeki açıklamalardır. Sumner, örf ve âdetlerin doğuşunda esas motifin ihtiyaçlar olduğunu söylüyor. İnsan ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli yolları denerken bunlardan bazılarını ihtiyaç karşılamaya daha uygun görür ve onları müesseseseleştirir, yani cemiyete mal eder. Bir cemiyette yaşayan insanlar hep aynı ihtiyaçlar ve aynı çözüm imkânlarıyla karşı karşıya bulundukları için, ferdî alışkanlıklar yaygınlaşır ve cemiyetin ortak malı olur. Sonraki nesillerin bunları öğrenmesi ise "telkin" ve "taklit" yoluyla; yahut otorite durumunda olanlar öyle istediği için örf ve âdete göre davranılır.

Dikkat edilirse, gerek telkin, gerekse taklit ve zorlama (otorite baskısı) yollarının hiçbirisi de "rasyonel" değildir, yani insanlar kendi cemiyetlerindeki örf ve âdetleri herhangi bir akıl ölçüsüne vurmadan öğrenirler ve benimserler. Rasyonel bir öğrenme söz konusu olmadığı için, anlamak faktörü de yoktur. Doğru olan şey örf ve âdetlere uygun olan şeydir, yanlış olan da onlara uymayan.

Bu görüş ilk bakışta çok makul görünüyor; özellikle ayrı ayrı kültürlerde birbirinden farklı normlara rastlamamız bu şekilde kolayca izah edilebiliyor. İnsanların kültürü onların ihtiyaçlarıyla çevrenin imkânları arasında kurulan bir denge olduğuna ve her çevrede insanların hayat tecrübeleri birbirinden farklı olduğuna göre, bunlar ayrı ayrı kültürler geliştirirler. Kimi ihtiyar anne ve babasını ölünceye kadar sırtında taşır, kimi huzur evine bırakır, kimi de onları bir yaşa geldikleri zaman öldürür. Kısacası, aynı durumlarda her cemiyet farklı tepkiler geliştirir. Biz bunları babalarımızdan gördüğümüz veya diğer otoritelerin empoze ettiği şekilde kabul eder, o yolda gideriz.

Burada iki önemli teşhis hatâsına rastlıyoruz. Birincisi, insanların karşılaştıkları durumlarda bir normu (örf, âdet, kıymet) uygularken, bu durumu otoma' tik bir şekilde idrak etmeleridir. Aslında biz böyle yapmıyoruz; biz örf ve âdet uyguladığımız halleri kendi başına değil, genel bir çerçeve içinde değerlendiriyoruz. Bir defa, her davranış, her inanç, kültürün bir parçasıdır ve kültürün öbür özellikleriyle bağlantı halindedir. Kısacası, her normatif davranışın bir "mânâsı" vardır. Üstelik her davranış onun yapıldığı ortam ile sıkı sıkıya bağlantı halindedir: Nikâhsız yaşayan çiftleri her zaman ve her yerde ahlâksızlıkla suçlamıyoruz; hırsızlık yapan herkese her durumda aynı tepkiyi yapmıyoruz; birini öldüren herkese aynı şiddetle katil veya cani sıfatını yakıştırmıyoruz. Telkin ve baskı yoluyla yerleşen davranışlarda bu türlü bir esneklik görülmez. Yukarıda bahsedilen türde bir öğrenme ise, anlama faktörünü hiç hesaba katmıyor, insanları psikoloji laboratuvarındaki tecrübelerde kullanılan fare veya köpek mahiyetinde bir organizma olarak görüyor. Biz davranışlarımızda, yanlış da olsa, daima bir sebepnetice münasebeti arar ve buluruz, bu türlü münasebetler görürüz. Sumner'in mantığını takip edecek olursak, yem borusu ile yem arasında doğrudan doğruya bir sebepnetice münasebeti bulunduğunu zanneden atlardan farkımız yok demektir. Halbuki insanlar aldatmak maksadıyla bu işin yapılabileceğini bilirler üstelik bu aldatmacayı kendileri yaparlar.*

İkinci hatâ ise, her kültürün aynı durumlarda birbirinden çok farklı tepki örnekleri geliştirdiği fikridir. Bunun en çarpıcı örneği olarak da, bir yakını ölen Japon'un gülmesi, aynı durumdaki Türk'ün ve İranlının ağlaması gösterilir. Biz ölüye şöyle davranıyoruz, onlar şöyle davranıyorlar; biz çocuklara şunu yapıyoruz, onlar bunu yapıyorlar ilh. deriz. Bütün bu farklılık iddiaları, değişik kültürlerin aynı durumlar karşısında değişik davranış tipleri geliştirdiği fikrine dayanır. Fakat, farklı tipte görünen davranışların "aynı" durumlar karşısında yapıldığını nasıl söyleyebiliriz? Başka bir ülkede insanların altı aylık çocukları rahatlıkla öldürdüklerini işittiğimiz zaman tüylerimiz ürperir, insanın öz evlâdını nasıl öldürdüğünü anlayamayız. Aynı şekil de, Bazı Amerika yerlilerinin yaşlı anne ve babalarını öldürmeleri de bize göre anlaşılır şey değildir. İnsan çocuğunu nasıl öldürür, annebabasını nasıl öldürür?

Biraz düşünecek olursak, bizim de pekala çocuklarımızı öldürdüğümüz görülür. Bizim kültürümüzde çocuk düşürme oldukça sık rastlanan bir olaydır. Karındaki çocuğu düşürmekle doğmuş yavruyu öldürmenin aynı şey olmadığını 93 söyleyebilirsiniz, çünkü ana karnındaki cenin bizim için henüz çocuk sayılmaz. İşte küçük yavruları öldürebilenler için de o yavrular henüz "çocuk" veya "insan" sıfatını kazanmamışlardır; bu yüzden anababa bizim ve kendilerinin anladığımız manada "çocuklarını öldürmüş" olmazlar. Nitekim yaşlanan anne ve babalarımıza yaptığımız gibi onlara iyilik etmektedirler; onlarda ölen insanın öbür dünyada veya bu dünyada tıpkı öldüğü zamanki gibi dirileceği inancı vardır ve hiç kimse hayata bir bunak veya canlı cenaze halinde dönmek istemez. Bu yüzden anne ve baba oğullarından "iyiliği" beklemektedirler.

Görülüyor ki örf ve adetler hiçbir temeli bulunmayan, körükörüne, otomatik olarak davranışlar değildir. Bunları aynı durum karşısında yapılan farklı davranışlar diye görmek de doğru olmaz. Aslında aynı durumlarda her kültür birbirine çok benzeyen davranışlar yapmaktadır. Yaşlı annebabayı öldürenler de insan hayatına bizim kadar değer veren, cinayeti şiddetle reddeden kimselerdir. Şimdiye kadar edindiğimiz bütün bilgiler, insan tabiatının dünyanın her yerinde ortak vasıflar taşıdığını ve

bu vasıfların sadece yemek, içmek gibi fizyolojik motiflerden ibaret bulunmadığını göstermektedir.

Fakat annebabasına iyilik olsun diye onları öldürenlerle, yaşlı annebabayla ölünceye kadar ihtimam gösterenler arasında, daha doğrusu onların yaptıkları bu iki tip davranış arasında hiç fark yok mudur? Bunlardan biri de öbürü kadar makul, işe yarar, tercih edilir bir şey midir? Ağaç kabuğu kemirmek veya köstebek eti yemekle buğday ekmeği ve sığır eti yemek arasında sadece bir görünüş veya çeşni fark mı vardır? Bunlar elbette farklı şeylerdir; en azından biz bugünkü halimizi bırakıp da o ilkelliğe dönmeyi katiyen istemeyiz. İstemeyişimizin bütün sebebi de şimdiki örf ve âdetlerimize çok sıkı bir şekilde bağlı ve alışkın olmamız değildir. Bir zamanlar Avrupa'da delileri vücutlarına şeytan girdiği sanıldığı için zincire bağlayıp hapsederlerdi; bizim ülkemizde ise delilerin çoğunun manevî bir cezbeye kapılmış insanlar olduğu düşünülürdü. Şimdi bu insanları tıpkı kalp veya mide hastaları gibi hastanelerde tedavi etmemizin sebebi, akıl hastalığı hakkındaki bilgilerimizin değişmiş ve gelişmiş olmasıdır. Yiyecek maddelerinin gıda değeri hakkında bilgisi 94 olan bir insan karnını boş şeylerle doldurmaz; insanların aynı zihin kalitelerine sahip bulunduğunu bilen bir insan köleliği ve ırkçılığı reddeder.

Şu halde birtakım örf ve âdetleri asılsız saymak gibi, hepsinin aynı değerde olduğunu söylemek de doğru değildir. Bilgimiz geliştikçe, benimsediğimiz örf ve âdetler bizi hayata daha iyi intibak ettirecek bir mahiyet kazanmaktadır. Bilgimizin gelişmesi sayesinde, örf ve âdetleri çok dar ampirik kalıplar içinde değerlendirme hatâsından da kurtulmuş oluyoruz.

Dipnotlar

1. Bu hususta çok çarpıcı bir örnek görmek isteyenler, bir tek yeni unsurun girmesiyle bütün bir cemiyetin nasıl dağıldığını anlatan şu araştırmaya bakabilirler: Lauristan Shapr, The Steel Axe Destroyed a Tribe. Edvvard H. Spicer'in (ed.) Human Problems in Technological Change (New York, Russell Sage Foundation, 1952, s. 69- 90) adlı eserinde.

2. Bu türlü bir yanlış rasyonellik anlayışının bozucu ve yıkıcı tesirleri

hakkında, Nobel kazanan meşhur etolojist Konrad Lorenz'in su makalesinde mükemmel bir açıklama vardır: Ecco Homo, i'nconu-u-1. Sept. 1966, s. 25-29.

3. Anayasa Mahkemesi'nin 3.12.1975 tarihli ve 15431 sayılı Resini Gazete'de yayınlanmış olan kararı aynen şöyledir:

"1750 Sayılı Üniversiteler Kanununun 3. maddesinin (b) bendinde Üniversitenin görevleri sayılırken şu hükme de yer verilmektedir:

"Öğrencilerini, bilim anlayışı kuvvetli, milli tarih şuurun, sahip vatanına, örf ve âdetlerine bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar ve yüksek öğrenime dayanan mesleklerde türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve tecrübe sahibi, sağlam karakterli vatandaşlar olarak yetiştirmek. Davacı Ankara Üniversitesi bu bend de yer alan "Örf ve âdetlerine bağlı" deyimini, Anayasa'nın Cumhuriyetin niteliklerini saptayan 2. maddesine ve o madde ile bağlantılı olarak Başlangıç bölümünün dördüncü fıkrasına ve eğitim ve öğretim esaslarını belirleyen 21/4 ve 120/5'inci maddeleri hükümlerine aykırı bulmakta ve iptalini istemektedir.

"Gerçekten Türkiye Cumhuriyetinin nitelikleri, 1961 Anayasasının Başlangıç bölümü ile ikinci maddesinde belirgin bir biçimde saptanmıştır. Cumhuriyetimiz, millî şuur ve bütünlük içinde, barışa ve insan hak ve özgürlüğüne dayalı memleket kalkınmasına sosyal adalet ve Atatürk Devrimleri ilkeleri doğrultusunda amaçlayan siyasal bir varlıktır. Burada özellikle Atatürk Devrimleri deyimini ü/erinde durmak gerekir. Devrim kavramı, sözcüğün açık anlamından da belirleneceği üzere, durgunluğun, alışkanlığın, hareketsizliğin tersidir. Devrimcilikte hiçbir zaman duraklama yoktur. Bilim ve teknolojinin gelişmesiyle modern toplum yaşamının koşulları da sürekli olarak değişikliğe uğrar. Kendisini bu değişmeye uyduramayan, yani devrim yapamayan sosyal topluluklar çağın gerisinde kalmaya ve ileri toplumların sömürgesi olmaya mahkûmdurlar. İşte Atatürk Devrimlerinde temel amaç, geri kalmışlıktan kurtulmak, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktır. Belirli bir süre geçtikten sonra Atatürk Devrimlerinin amaçlarına ulaştığını ve artık yeni bir atılıma gereksinme duyulmayacağını kabul etmeye olanak yoktur. Çünkü, Atatürk Devrimleri, çağdaş uygarlık düzeyi doğrultusunda sürekli hareket halindedirler ve birbirini ara vermeden izlerler. Bilim özgürlüğü devrim kavramını oluşturan öğelerden biridir. Bu özgürlük ve üniversite öğretiminin bağlı olacağı ilkeler Anayasanın 21. ve 120. maddelerinde gösterilmiştir. Bu maddelere göre; çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz ve üniversitelerdeki öğretim ve eğitimin de özgürlük ve güvence içinde ve çağdaş bilim ve teknoloji gereklerine ve kalkınma plânı ilkelerine göre yürütülmesi zorunludur.

"Şimdi nitelikleri yukarıda belirlenen Atatürk Devrimleri kavramı ve Anayasa ilkeleri karşısında örf ve âdetin ne olduğunu ana çizgileri ile açıklamak ve Anayasal açıdan içeriğini ortaya koymak gerekmektedir.

"Örf ve âdetin oluşması için iki koşulun birlikte gerçekleşmesi zorunludur. Bunlardan biri süreklilik, öteki de inanıştır. Çok uzun zamandan beri süregelen ve halkın inancı ile canlılığını koruyabilen örf ve âdetin, uygulamada zorunlu bir nitelik kazanabilmesi, daha doğrusu hukuksal bir

değer taşıyabilmesi için, ayrıca yaptırım ögesini de içermesi gerekmektedir. Bu değerdeki yöresel örf ve âdetlerin özel hukuk alanında, özellikle ticaret hukuku alanında örnekleri çoktur ve sosyal yaşamda etkileri büyüktür. O kadar ki, halkın benimseyerek sürdürdüğü örf ve âdetleri, giderek hukuk kuralları haline getirme eğilimi XIX. yüzyıl başlarında belirli bir teorisinin temelini oluşturmuştur. Ancak çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için büyük ve hızlı atılımlar yapması gereken yurdumuzda, örf ve âdete bağlı bir düzenin egemen olması düşünülemez. Çünkü toplumun gereksindiği dinamizm, çoğu kez yüzyılların geçmişten sürüklenip getirdiği ve öz niteliği durgunluk ve belirsizlik olan örf ve âdetlerle çelişki halindedir.

"Atatürk Devrimleri, yurdumuzun sosyal, endüstriyel ve kültürel yönlerden gereksindiği dinamizmin bir sonucu olmuştur ve bu dinamizm Türk toplumunda etkinliğini her zaman koruyacaktır. Şu halde Cumhuriyetin geleceğini güvence altına alacak olan genç kuşaklar, yüzyıllar öncesi toplum düzeninin gereksindirdiği ve yarattığı örf ve âdetlere bağlı tutmak, onları modern Türkiye'nin üniversitelerinde örf ve âd*ı yönetiminde ve doğrultusunda yetiştirmek, Atatürk Devrimleri ile ve bu devrimlerin temelini oluşturan ilkelerle bağdaştırılamaz.

"Kaldı ki, 14/6/1973 günlü ve 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanununun 2'nci maddesinde Millî Eğitimin amaçları gayet açık bir biçimde ortaya konulmuştur. İlk, Orta ve Yüksek Öğretim kademelerinde, öğrencilere örf ve âdetleri öğretmeyi ve onlara bağlılığı amaçlayım hiçbir hüküm bu kanunda yer almamıştır ve Anayasa ilkeleri karşısında yer alması da olanaksızdır.

96

"Çağdaş bilim ve teknoloji esaslarına göre özgür düşünceli bilim ve meslek adamı, araştırmacı ve uzman yetiştirmekle görevli üniversitelerin bütün öğretim dallarında, bu amacın dışında, ayrıca örf ve âdet öğretimi de yapılması Anayasa'nın 120. maddesinin öngördüğü temel eğitim ilkelerine aykırı düşer.

"Aslında iptali istenen Kanun hükmü Hükümetin önerdiği tasanda yer almış değildi. Tasanda 3/b. maddesine ilişkin hüküm şöyle düzenlenmişti: 'Öğrencilerini bilim anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli aydınlar ve yüksek öğrenime dayanan mesleklerde türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve tecrübe sahibi elemanlar, Anayasada ifadesini bulan Türk Devletin ve Türk devriminin ilkelerine bağlı ve millî karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirmek.'

"Bu düzenleme Millet Meclisi komisyonlarında değiştirilmiş ve şimdiki halini almıştır. Değiştiriliş gerekçesi de açık bir biçimde ortaya konulmuş değildir. Örf ve âdetten ne kastedilmiştir? Kan gütme gibi akıl dışı olduğu kadar kanunla da suç sayılmış olanlardan başlayarak, konukseverlik, büyüklere saygı, küçüklere şefkat gibi tüm toplumlarda aynı değeri taşıyan türlerine kadar, hangilerinin öğretim konusu olarak üniversite öğrencilerine sunulacağı belirsiz bırakılmıştır.

"Her türlü örf ve âdeti, akıl ve bilinç dışında bir takım kurallar topluluğu olarak niteleyen bir görüşü benimseme olanağı yoktur. Ancak, toplumun yüzyıllar öncesindeki yaşam koşullarına göre, hattâ çoğu kez akılcı

bir gereksinme ile oluşmuş örf ve âdetlerini bile, sonradan sosyal koşullar ve gereksinmeler değıştikçe akıl ve bilincin gerisinde kalmış olduklarını kabul zorunluluğı vardır. Bundan başka örf ve âdetler, memleketimizin toplum yapısına ve yöresel özelliklerine göre birbiri ile kimi kez çelişir nitelik almaktadırlar. Kanunun hükümleri ile bağdaşmayan gelenekler bir yana bırakılsa bile, ötekilerinin Türk toplumunun tümünce benimsendiğı ileri sürülemez. Kaldı ki, bunların üniversite gençliğine öğrenim konusu olarak sunulması, öğretim bütünlüğünü de sarsar; Üniversiteler ve üniversite öğretim üyeleri ve öğrenciler arasında çatışmalara neden olur. Bu gibi çatışmalara, örf ve âdetlerle yakından ilişkileri bulunan din ve mezhep ayrılığı ve bundan doğan sosyal görüş ve inanış nedenleri de eklenince, Türk Devletinin ülkesi ve ulusu ile bölünmez bütünlüğü geniş bir biçimde tehlikeye düşer."

4. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın "Devrim Kanunlarının Korunması" başlıklı 153. maddesinde bu devrimlerin neler olduğu şöyle belirtilmektedir:

Madde 153. Bu Anayasa'nın hiçbir hükmü Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin lâiklik niteliğini koruma amacını güden aşağıda gösterilen devrim kanunlarının, bu Anayasanın halk oyu ile kabul edildiğı tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılmaz ve yorumlanamaz.

1. 3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu;

2. 25 Teşrinisani 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisası hakkında 97 kanun;

3. 30 Teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Şeddine ve Türbedarlıklar ile birtakım unvanların men ve ilgasına dair kanun;

4. 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru tarafından yapılacağına dair medenî nikâh esası ile, aynı kanunun 110'uncu maddesi hükmü;

5. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkânım Kabulü hakkında kanun;

6. 1 Teşrinisani 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki hakkında kanun;

7. 26 Teşrinisani 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi lâkap ve unvanların kaldırıldığına dair kanun;

8. 3 Kânunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine dair kanun.